

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**ФЕНОМЕН ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
групи 8.0339-з
спеціальності 033 «Філософія»
освітньо-професійної програми «Філософія»
Н.В. Комарова

Керівник: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.філос.н. Бутченко Т.І.

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.філос.н. Капріцин І.І.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ	6
1.1. Підходи до дослідження інформаційної свідомості у науковій літературі	6
1.2. Зміст понять «інформаційна свідомість» та «інформаційне суспільство»	9
1.3. Принципи соціально-філософського дослідження феномену інформаційної свідомості	14
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ.....	22
2.1. Інформаційне суспільство як передумова і результат формування інформаційної свідомості	22
2.2. Інформаційна свідомість як цілісна нелінійна система.....	26
2.3. Віртуальність як форма взаємозв'язку інформаційної свідомості та інформаційного буття	31
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО- ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ	36
3.1. Внутрішня суперечливість сучасної інформаційної свідомості	36
3.2. Дороговкази гармонізації та гуманізації сучасної інформаційної свідомості українського суспільства.....	50
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. соціально-філософського аналізу інформаційної свідомості зумовлюється стрімким зростанням ролі інформації для життєдіяльності сучасного суспільства та необхідності асиміляції та оперування великими обсягами інформації свідомістю людини.

Крім того, актуальність теми дослідження зумовлена об'єктивними тенденціями трансформації суспільства і становленням комплексу тісно взаємопов'язаних онтологічних, гносеологічних, соціальних, соціокультурних, соціально-економічних, соціально-політичних, технологічних та інших проблем, вирішення яких вимагає переосмислення в умовах сучасних проблем глобалізації та інформаційної нестабільності. Збільшення потоку інформації призводить як до збагачення знань, так і до дефіциту коректної інформації, в потоці якої стає все складніше орієнтуватися. Необхідне вдосконалення адаптаційних механізмів свідомості людини до сприйняття, обробки, використання постійно зростаючого об'єму інформації. Потужний і неоднозначний вплив інформаційних технологій на стабільність і характер соціальних відносин, на стан соціальних інститутів, економіку, політику та історію. Впровадження інформаційних технологій здатне суттєво дестабілізувати і деформувати хід історії, загострювати або пом'якшувати соціальний антагонізм і прояви нерівності, прискорювати або уповільнювати політичні зміни. Принципово важливим моментом є наявність істотного зв'язку між становленням інформаційного суспільства та сучасними процесами глобалізації людства як головною історичною тенденцією сучасності. Те, якими саме будуть соціальні відносини людей, очевидно, багато в чому залежить від характеру трансформації форм людського буття та свідомості під впливом інформаційних технологій. Інформаційні технології, очевидно, впливають на еволюцію, біологічну та соціальну природу людини, її світосприйняття, ставлення до дійсності, життя і смерті, інших людей, самої себе, на когнітивні процеси, емоційну сферу,

мову, психіку. Змінюється розуміння відмінності між дійсністю і ілюзією. Може втрачатися почуття часу. Люди змушені безперервно перебудовуватися, підвищувати професійний рівень, відмовлятися від звичного способу життя, встигати за змінами, наслідки яких не завжди оцінені громадськістю в достатній мірі. Таким чином, осмисленню підлягають нові виклики для свідомості людини як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, в умовах інформаційного суспільства.

Глобальною тенденцією та проблемою сучасності є розвиток інформаційної цивілізації. Одна з тенденцій, відзначених американськими футурологами Дж. Несбітт і П. Ебурдін ще у 2000 р., стосувалася освіти – це рух від вузьких фахівців до «фундаменталістів», здатних адаптуватися до нової інформаційної техніки, які легко орієнтуються в постійно зростаючому потоці інформації.

Об'єкт дослідження – мисленнєві моделі феномена інформаційної свідомості.

Предмет дослідження – світоглядні засади оптимізації процесу осмислення феномена інформаційної свідомості.

Мета дослідження – визначити філософські дороговкази оптимізації теоретичного осмислення феномена інформаційної свідомості та практичної інформаційної діяльності в сучасному суспільстві.

Для досягнення цієї мети слід вирішити такі *завдання*:

- проаналізувати підходи до дослідження інформаційної свідомості у науковій літературі;
- розкрити зміст понять «інформаційна свідомість» та «інформаційне суспільство»;
- обґрунтувати принципи соціально-філософського дослідження феномену інформаційної свідомості;
- експлікувати інформаційне суспільство як передумову і результат формування інформаційної свідомості;

- проаналізувати інформаційну свідомість як до цілісну нелінійну системи;
- проаналізувати віртуальність як форму взаємозв'язку інформаційної свідомості та інформаційного буття;
- розкрити внутрішню суперечливість сучасної інформаційної свідомості;
- віднайти дороговкази гармонізації та гуманізації сучасної інформаційної свідомості українського суспільства.

Гіпотеза дослідження полягає у такому: впровадження інформаційних технологій надає комплексну дію на форми та способи людського буття, такі як комунікація, знання, культура, система цінностей, соціальна структура. Причому сам характер цього впливу не є постійним. Тому плідним стає підхід до розуміння трансформації буття людини з точки зору адаптації до постійно змінюваних умов інформаційного середовища. Інформатизація та віртуалізація ведуть не до руйнування образу людини, а до його реконструкції, до безперервного виникнення нових альтернатив і нової якості вічних соціальних і екзистенціальних проблем. Особливий вплив ця тенденція має на свідомість людини і суспільства, де виникають нові задачі, пов'язані з оперуванням великими обсягами інформації. Традиційний погляд на свідомість людини не дає можливості визначити можливості адаптації свідомості до нових реалій, у той час як нові підходи, такі як синергетичний, дають новий погляд і нову перспективу.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

1.1. Підходи до дослідження інформаційної свідомості у науковій літературі

Феномени інформації та свідомості так чи інакше цікавив вже стародавніх філософів [2; 44].

У безпосередньому фокусі наукових досліджень вони знаходяться, починаючи з середини ХХ століття завдяки роботам К. Шеннона, У. Кеннона, У. Р. Ешбі, Н. Вінера та багатьох інших видатних учених, де постає також питання феноменів інформаційного суспільства та інформаційної свідомості [67].

Вивчення тих або інших аспектів феномена інформаційної свідомості пов'язане із загальною теорією систем, кібернетикою, синергетикою, теорією катастроф та ін. Тобто дослідження здійснювалися на перетині різноманітних наук – від математики до біології і соціології. Ускладнення феномена інформації стало розглядатися як рушійна сила розвитку природних і соціальних систем. Однак численні спроби поширити інформаційний підхід на розуміння суспільства стали предметом дискусій і критики.

Однією з головних концепцій, що аналізували феномен інформаційної свідомості з позицій соціальної філософії, стала концепція Д. Белла, який, перераховуючи проблеми «постіндустріального суспільства», велике значення надав вдосконаленню засобів комунікації, зберігання даних та ін. [7].

Основою даної концепції був розвиток ідей Ж. Фурастьє про постіндустріальне суспільство, Д. Рімена, У. Ростоу про стадії розвитку індустріального суспільства, а також ідеї ранніх робіт А. Пенті і А.

Кумарасвами про постіндустріальне суспільство. Зрештою роль інформації для сучасного суспільства – одна з центральних тем концепції «постіндустріального суспільства», що одержала подальший розвиток в роботах Е. Тоффлера, А. Турена, К. Кумара, Ш. Ейзенштадта та ін. [56].

Інтерес до феномена інформаційної свідомості поділяється і представниками концепцій «технократичного суспільства» (Зб. Бжезинський, П. Бьюконен, В. А. Трапезников), «відкритого суспільства» (К. Поппер, Дж. Сорос); «Хорошого суспільства» (Р. Бела, В.Г. Федотова), «постекономічного суспільства» (В. Л. Іноземцев, Р. Інгельгарт) та ін. [18; 19].

В останні десятиліття філософську концептуалізацію відбуваються робили різні філософи, багато з яких ідентифікуються як постструктуралісти і постмодерністи: З. Бауман, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Ф. Гваттарі, Ж. Делєз, М. Фуко, У. Еко, Д. Харві та ін. [9, 66].

Великий внесок в методологію дослідження сучасного суспільства внесли пострадянські філософи: І. Ю. Алексєєва, Н. М. Аль-Ані, А. С. Ахієзер, Б. С. Галімов, Г. Ю. Канарш, А. А. Кара Мурза, Г. Х. Мусін, А. С. Панарін, Л. В. Поляков, С. М. Поздєва, В. А. Кутирєв, А. Д. Урсул, В. Г. Федотова, А. Н. Чумаков та ін.

Крім того, процес створення, поширення, сприйняття інформаційної свідомості в інформаційному суспільстві вивчався такими авторами, як Д. І. Дубровський, О. К. Валітов, А. Т. Каюмов, А. Колмогоров, А. Б. Курлов, Н. Луман, М. Г. Маклюєн, З. М. Тімербулатов, Ю. Хабермас, Р.Хартлі, К. Шеннон та ін.

Концепція інформаційного суспільства, поступово заміщає концепцію постіндустріального суспільства, знаменує поглиблення традицій технократизму і класичної футурології, оскільки прагне пояснити соціальні і тим більше технологічні зміни революцією саме в сфері інформаційних технологій (на відміну від більш загального класичного підходу, що додає важливу роль знання і відомого ще Ф. Бекону). Віхами на цьому шляху стали роботи Ю. Хаяші, І. Масуди, М. Кастельс і ін.

Особливості розвитку мережевого характеру феномена інформації в сучасному суспільстві на макро-, мезо- і мікрорівні досліджувалися такими авторами, як А. Г. Зуєв, Г. Геррефі, М. Леонард, С-Д. Лорел, Е. Масуда, Ф.Махлуп, А. В. Назарчук, Е. Пітер, П. Уолтер, Ф. Фукуяма, Г. Хемілтон, Р. Хойслінг, А. Д.-мл. Чандлер та ін.

Осмилення особливостей віртуальної реальності як однієї з основ інформаційного суспільства представлено в роботах Л. В. Басєв, А. Ф. Іванова, С. С. Хоружего і багатьох інших [20].

Своєю чергою, дослідження феномена інформації в аутопоетичних системах дозволило зрозуміти процеси, що відбуваються в мережевій структурі. У зв'язку з цим можна відзначити роботи таких авторів, як Е.А. Івахненко, К. Кнор-Цетіна, Б. Лотуре, Дж. Лоу, Н. Луман, У. Матурана, Х. Райнбергера, В. В. Савчук, А. М. Сапов, П. Штомпка та ін. [20].

Вплив феномена інформаційної свідомості на формування соціальної структури сучасного суспільства спеціально вивчали А. Бард, В.Х. Беленький, Зб. Бжезинський, А. Бюль, М. Грановеттера, Д. Дарендорф, Д.В. Іванов, Н. Н. Моїсеєв, А. М. Орехов, М. Паєтау та ін. [38].

Основні соціальні групи інформаційного суспільства як творці інформаційного продукту стали об'єктом уваги з боку таких авторів, як Ф. Берарді, Е. Гапова, Е. Зуєв, М. Лазаратто, А. Негрі, Р.Флоріда, Л. Фортунаті, Д. Хардт, Н. К. Господарі і ін. Інтернет як технологічний і соціальний феномен досліджують Е. Гірський, Г. І. Лискін, А. Письменний, Г. Рейнголд, С. Роберт, Р. Скоббл, Н. К. Тальнішнік, Ш. Камминз, А. Шадрін, В. Н. Щербин та ін. [68].

Важливе значення для формування соціально-філософського підходу до дослідження феномена інформаційної свідомості мають роботи видатних філософів ХХ ст., спрямовані на критичну рефлексію технологічного прогресу людства.

Представники гуманістичної і антропологічної лінії ХХ століття - М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв, Е. Фромм, Х. Маркузе, Т.-В. Адорно -

піддали критиці технократичні і сцієнтистські тенденції в розумінні людини і суспільства [64]. Тим самим створювалися основи для зняття технократичного розуміння інформаційної свідомості та інформаційної діяльності людини в сучасному суспільстві.

Проте аналіз підходів до дослідження феномена інформаційної свідомості у науковій літературі дає підстави дійти до висновку, що проблема подолання технократизму ще не вирішена. Зрештою власне технологічні аспекти розвитку інформаційної діяльності сучасного суспільства на практиці (але не в тому, що стосується декларацій) як і раніше розглядаються у відриві від соціальних і екзистенціальних.

Якщо екзистенційні філософи першої половини ХХ століття фокусували увагу на загрозі підпорядкування людини техніці, то наприкінці ХХ століття на перший план виходить осмислення загрози підпорядкування людини віртуальним феноменам, симулякрам, інформаційним технологіям. Соціально-філософське, культурно-філософське осмислення нової ситуації робили Н. Луман, У. Бек, Ю. Хабермас, Р. Барт, Ж. Бодрієра, П.Слотердайк [9].

Таким чином, різноманіття аспектів феномена інформаційної свідомості, велика кількість напрямків, підходів, проблем, а з іншого боку, швидко зростаюча складність самого об'єкта, парадоксальність становища людини в сучасному суспільстві зумовлюють актуальність нашого дослідження.

1.2. Зміст понять «інформаційна свідомість» та «інформаційне суспільство»

Родовим відносно поняття інформаційна свідомість є поняття «свідомість». В історії філософії існують різні підходи до його визначення.

Так, представники ідеалістичних напрямків у філософії вважають свідомість активним началом матерії. Внаслідок цього свідомість наділялась

надматеріальним, надприродним характером. Фактично свідомість відривалася від людини і природи, їй приписували самостійне незалежне субстанціональне існування. Тому, стверджували філософи, свідомість може бути зрозумілою лише із самої себе [1, 44].

Близькою до ідеалістичного трактування свідомості є концепція французького філософа, ученого і богослова П'єра Тейяра де Шардена. Він вважав, що в земній матерії була прихована деяка маса елементарної свідомості, психічної енергії. Отже, свідомість також первинна, як і матерія. Тому не слід дивуватися, що вона пробилася у світ з темряви підсвідомості. Ніхто, у тому числі і наші предки, не помітив появу розуму на землі, «людина ввійшла у світ нечутно». Свідомість виникла «між двома індивідами»: на «сингулярному рівні» відбулася деяка «мутація від нуля до всього». Тому конкретний механізм розуму, на думку філософа, досягнути неможливо [54].

Матеріалізм XVII – XVIII ст., відкинувши ідеалістичні і дуалістичні уявлення про свідомість, розглядає її як пізнавальний образ, як відбиток світу в мозку людини, як функцію особливим чином організованої матерії. Водночас матеріалізм того періоду так і не зміг розкрити суспільну природу й активний характер свідомості. Свідомість не була осмислена в якості результату й ідеального компоненту почуттєво – предметної діяльності людини. Це відкрило можливості для вульгарно - матеріалістичних концепцій (Л. Бюхнер, К. Фогхт, Я. Молешот). Представники цього напрямку ідеальне ототожнювали з матеріальним, думку – з церебрально-фізіологічними структурами мозку, а також сприяли активізації механістичного тлумачення свідомості, коли вона розглядалася як загальна властивість, атрибут матерії (Б. Спіноза), що лише кількісно відрізняється на визначених рівнях її організації (гілозоїзм) [50].

Г. В. Ф. Гегель впритул підійшов до проблеми соціально-історичної природи свідомості, звернувши увагу на різні рівні її організації, на активність і історизм. Він виходив з того, що свідомість особистості

(суб'єктивний дух) необхідно пов'язана з об'єктом, залежить і визначається історичними умовами життя [60, 61].

У діалектико-матеріалістичній концепції свідомість, по-перше, розглядається як функція головного мозку, по-друге, як необхідна сторона практичної діяльності людини. Вона виникає, функціонує і розвивається в процесі взаємодії людини з реальністю, на основі її почуттєво-практичної діяльності, суспільно-історичної практики. Відтак, свідомість – вища форма психічного відображення, особлива властивість високоорганізованих матеріальних утворень, властивість людини як соціальної істоти [40].

З цих позицій свідомість має інформаційну природу. Вона не існує поза діяльністю головного мозку. Вона є функція мозку, але явища свідомості водночас ідеально-інформаційні, тобто їм не можуть бути приписані фізичні характеристики. Думка не має маси, енергії, вона не має просторових властивостей у тому ж сенсі, у якому їх має будь-який фізичний об'єкт. Явища свідомості – наші почуттєві образи, думки, ідеї – являють собою інформацію про об'єкти матеріального світу, яка необхідно втілена в мозковій нейродинаміці.

Зв'язок між явищами свідомості (об'єктивним образом) і мозковим процесом є зв'язок між інформацією і її носієм. Це особливий тип зв'язку. Він може бути названий кодовим зв'язком, тому що інформація завжди втілена у своєму матеріальному носії, а матеріальний носій даної інформації завжди є її певним кодом.

Своєю чергою, у літературі є різні визначення поняття «інформаційна свідомість», що випливають із різних підходів до розуміння свідомості.

Так, на думку Т. П. Малькової, інформаційна свідомість – це наслідок інформатизації як соціокультурного процесу, який характеризується зміною вимог до людини, його мислення, культурі. Помінявши «середовище проживання», створивши інфосферу, людство формує і принципово нову, так звану інформаційну модель світу. Відбувається деякий цивілізаційний зсув, який пов'язаний з адаптацією до віртуальної реальності [36].

М. О. Кириченко, користується дефініцією «інформаційної свідомості» позначення складного соціального явища і динамічного процесу, що вивчається багатьма науками – нейрофізіологією, психофізіологією, нейропсихологією, гносеологією, метафізикою, логікою, кібернетикою, інформатикою, психолінгвістикою [25].

Інформаційну свідомість також визначають як специфічну форму відображення дійсності (інформаційних процесів), опосередковану інформаційно-комунікаційну технологію, що включає в себе ціннісні установки особистості, інформаційні потреби, соціальні орієнтації, соціальну активність в процесі побудови сучасного суспільства. Формування інформаційної свідомості є необхідною передумовою долученості особистості до інформаційного простору [36].

На нашу думку, інформаційна свідомість – форма суспільної свідомості. Відзначимо, що під суспільною свідомістю розуміють – «сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відображають суспільне буття, все різноманіття суспільних відносин, вироблених людством у процесі освоєння природи і суспільної історії» [40].

Відповідно до цього, інформаційну свідомість можна визначити як сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій, теорій та ін., в який відображається інформаційний вимір суспільного буття людини. Йдеться про сукупність суспільних відносин у зв'язку зі збиранням, зберіганням і передачею інформації. Відтак передумова поглиблення визначення поняття «інформаційна свідомість» - аналіз змісту поняття «інформаційне суспільство», в якому відображається специфіка інформаційного суспільного буття людини.

Інформаційне суспільство розуміють як наступний етап постіндустріального суспільства, де саме інформація і все, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є

системоутворюючим фактором, що істотно змінює все соціальні, економічні, політичні та культурні відносини [36].

Поняття «інформаційне суспільство» увійшло в науковий обіг порівняно недавно. Його розробляли та активно використовували економісти та маркетологи, соціологи та філософи, програмісти та політики. Ця концепція покликана відображати об'єктивну тенденцію нового витка еволюції цивілізації, пов'язаного з появою нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, нових потреб та нового способу життя. У науковій літературі є певні розбіжності щодо авторства поняття «інформаційне суспільство». Так, на думку деяких дослідників, поняття «інформаційне суспільство» увійшло в наукове співтовариство наприкінці 60-х - на початку 70-х років ХХ століття. Її автором був Ю. Хаяші, професор Токійського технологічного інституту. Організації, що працюють для японського уряду, також брали активну участь у розробці цієї концепції, включаючи Агентство економічного планування, Інститут розвитку та використання комп'ютерів та Раду промислової структури. Звіти цих організацій за 1969-1971 рр. показують, що інформаційне суспільство – це суспільство, в якому процес комп'ютеризації надає людям доступ до надійних джерел інформації, рятує їх від рутинної роботи, забезпечує високий рівень автоматизації виробництва. На думку авторів цієї концепції, «...виробництво інформаційного продукту, а не матеріального продукту, буде рушійною силою формування та розвитку суспільства» [4].

На думку інших дослідників, зокрема, російського вченого В. Іноземцева, термін «інформаційне суспільство» було введено в науковий обіг на початку 60-х років ХХ століття одночасно у США та Японії Ф. Махлуп та Т. Умесао. Це було початком теорії, яку розробили такі відомі автори, як М. Порат, Дж. Масуда, Т. Стонер, Р. Кац та інші. Їх погляди узгоджуються з напрямком, що розглядає еволюцію людства крізь призму прогресу знань, та деякими іншими теоріями, наприклад, концепцією технотронного суспільства, яку створив Сат. Бжезінський, а також теорії, які підкреслюють

роль знання та сучасного суспільства («суспільство, що знає», «суспільство знань», «суспільство, що цінує знання») [18; 19].

Крім того, сучасні дослідники інформаційного суспільства пропонують засновувати поняття «інформаційне суспільство» на ідеї «колективного інтелекту», або «колективного розуму» як системної властивості сукупності індивідуальних умів людей, здатних обмінюватися інформацією, утворювати загальну світогляд, колективна пам'ять і приймати колективні рішення [25].

На підставі викладеного визначимо поняття «інформаційна свідомість» та «інформаційне суспільство»:

1) інформаційна свідомість – це сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій, теорій та ін., в якій відображається інформаційний вимір суспільного буття людини. Йдеться про сукупність суспільних відносин у зв'язку зі збиранням, зберіганням і передачею інформації.

2) інформаційне суспільство – це етап постіндустріального суспільства, де саме інформація і все, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системоутворюючим фактором, що істотно змінює все соціальні, економічні, політичні та культурні відносини.

1.3. Принципи соціально-філософського дослідження феномену інформаційної свідомості

Принципи соціально-філософського дослідження – це основоположні засади, в яких відображаються сутнісні (тобто об'єктивні, внутрішні, суттєві, повторювальні, необхідні) зв'язки досліджуваного фрагмента об'єктивної дійсності. Специфіка формулювання цих принципів у контексті представленої праці визначається особливою природою феномена інформаційної свідомості, закономірні зв'язки якого виступають рефлексивним відтворенням закономірних зв'язків виникнення, функціонування та розвитку інформаційного виміру суспільного буття.

Йдеться про певну міру рефлексивного відтворення об'єктивних закономірних зв'язків інформаційно-опосередкованих суспільних процесів у свідомості, наслідки якого ніколи не можуть стовідсотково збігатися з реальністю як через конкретно-історичну обмеженість інформаційної діяльності, так і через її спрямованість на творче перевищення існуючої інформаційної реальності.

Другий вектор знаходить в інформаційній свідомості своє акцентоване втілення як активної форми, за допомогою якої людина намагається протистояти небезпечним стихійними тенденціями розвитку об'єктивного світу, віртуально покладаючи штучні шляхи перекомбінації реальних можливостей та відповідного переформатування інформаційної дійсності в своїх інтересах.

Базовий принцип нашого дослідження – принцип об'єктивності. Він орієнтує на пошук міри рефлексивної єдності інформаційної свідомості та реальності.

Дотриманню принципу об'єктивності сприяє застосування його у комбінації з принципами відповідності та доповняльності. За першою настановою зміна однієї теоретичної моделі феномена інформаційної свідомості іншою виявляє не лише відмінність, але і зв'язок, наступність між ними. Нова система теоретичного знання, заступаючи місце старої, не просто заперечує останню, а в певній формі утримує її. Завдяки цьому можливий зворотний перехід від наступної концепції інформації до попередньої, їхній збіг у деякій граничній області відображення певного об'єктивного фрагмента дійсності, де відмінності між ними виявляються неістотними [60].

За другим принципом, певний ступінь розмаїття та суперечливості концепцій інформаційної свідомості не лише не допустимий, але і потрібний, оскільки відтворення цілісності суспільних явищ потребує застосування симетрично доповняльних класів понять, будь-яке з яких здатне до однозначного опису явища лише в своїх умовах. Відтак, навіть взаємовиключні ідеї – це елементи загальної системи знання, пов'язані між

собою відображенням єдиного об'єктивного явища, нехай і з різних боків [61].

У той же час проведення цих принципів, знов-таки, має свою міру дієвості, яка, зі свого боку, ґрунтується на принципі об'єктивності. Для принципу відповідності її складає міра адекватності практичним реаліям тих систем сучасних знань, із позицій яких здійснюється сутнісна ретроспекція цілісності процесу історичного розвитку інформаційної свідомості. У випадку її порушення, по суті, актуалізуються ризики догматичної підгонки реального багатства історичних і соціокультурних форм становлення та розвитку думки про інформаційне буття людини під схему, задану теоретиками. Своєю чергою, в процесі застосування принципу доповняльності впливають загрози еkleктики та релятивізму, що зумовлюється можливою переоцінкою міри об'єктивної пов'язаності протилежно спрямованих ідей і точок зору. Останні, рухаючись до екстремуму в пізнавальному освоєнні тієї або іншої сторони інформаційної дійсності разом з одночасним ігноруванням її протилежності, можуть губити єдине об'єктивне підґрунтя і, тим самим, руйнувати системність наших знання про інформацію в цілому.

Подоланню однобічності і першого і другого принципів сприяє дотримання вимоги системності, що орієнтує нас на відтворення феномена інформаційної свідомості як цілісної сукупності окремих елементів, міцність внутрішніх зв'язків між якими перевищує міцність їхніх зовнішніх зв'язків з елементами інших систем. Але, реалізуючи зазначену вимогу, зіштовхуємося з низкою труднощів, пов'язаних із тим, що інформаційна свідомість виявляє в собі безліч внутрішніх елементів і сторін: інформаційні інтереси, цінності, цілі, ідеали, прагнення, ідеї, концепції, ідеологічне підкріплення та ін. Цей перелік можна продовжувати і продовжувати, занурюючись у такий спосіб в дурну нескінченність окремих деталей, в якій зникає той самий імператив відтворення проектної діяльності як цілісного, системного процесу. Щоб такого не трапилося, стає потрібною аналітична праця, мета якої –

відокремити у системі інформаційної свідомості суттєві елементи від несуттєвих.

Дотримання відкритості нашого дослідження динаміці змін інформаційної дійсності забезпечується принципом історизму.

Однією з перших найбільш розроблених стратегій дотримання цього принципу став формаційний підхід, представники якого (переважно філософи марксистського спрямування) орієнтовані на реконструкцію тотальності суспільно-історичного розвитку в загальнолюдському вимірі. Для цього розроблювався зміст поняття «суспільно-економічна формація», що позначає специфічний тип суспільної системи, яка розвивається за особливими закономірностями на підґрунті певного способу виробництва. Іншими словами, суспільно-економічна формація – це «свого роду скелет суспільства, в якому фіксуються і опорні точки суспільного організму, і основні залежності його елементів, і основні механізми, що пов'язують їх один із одним» [6, с. 240]. Тобто, поняття «формація» має подвійне семантичне навантаження, фіксуючи в собі єдність статичного та динамічного в розвитку суспільства, водночас виявляючи типологічні особливості наявної системи інформаційних суспільних відносин і характеризуючи конкретно-історичні етапи їх розвитку.

Крім того, н нашу думку, має бути врахований досвід теоретичної розробки цивілізаційного підходу. Його автори (насамперед, М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін.) підкреслюють неможливість зведення унікальної соціокультурної своєрідності конкретних локальних соціальних організмів до деяких універсальних принципів [55]. Історичний процес формування інформаційної свідомості, звідси, є не результатом лінійного розгортання всезагальності природи людського роду, а наслідком складної взаємодії окремих цивілізаційних утворень. Зазначена взаємодія має суто зовнішній характер, а її переростання у внутрішню стримується вкрай потужним суб'єктивним фактором – цивілізаційно-культурною «душею», яка являє собою сукупність ментальних настроїв і настанов, традиційних

цінностей і норм. Для процесу зародження цієї колективної «душі» та її подальшого оновлення велике значення мають визначні пасіонарні особистості, «творчі генії», «спасителі з мечем» (термін А. Тойнбі [55, с. 515 – 529]), що своєю діяльністю здатні задавати ціннісні та нормативні орієнтири, відтворювані наступними поколіннями людей.

Напевно, слід погодитися з думкою тих авторів, які твердять, що протиріччя між лінійністю всезагальної конкретності формаційної концепції та особливою багатоманітністю цивілізаційного підходу, звісно, не може бути подолано в повному обсязі. Не можуть бути цілковито зняті і ті протиріччя, що актуалізуються в ході застосування принципів об'єктивності, відповідності, доповняльності, системності тощо. Власне наявність цих суперечливих тенденцій має природний характер, відтворюючи реальну антиномічність буття суспільства та людини [11].

Зрештою базовою настановою дослідження феномена соціально-проектної діяльності має бути принцип діалективної суперечливості, що орієнтує нас на відтворення певної міри відображення суперечливої єдності інформаційної свідомості та інформаційного буття людини та суспільства. Напевно правий С. Б. Кримський, на думку якого один із вихідних принципів оновленої раціональності в нашу епоху – принцип міровизначення, де «міра має не тільки кількісно-якісні, а й ціннісні аспекти, виступає не тільки як єдність якості і кількості, а й як норматив будь-якої діяльності, основа гармонії і доцільності в моделюванні людини та її світу» [28, с. 129]. В такому сенсі, визначаючи соціально корисну «закономірну» міру вирішення того чи іншого реального протиріччя, створюємо водночас теоретичне і практичне підґрунтя для відокремлення наукової раціональності від утопічного дилетантизму, адже «все розумне має межі, безмежною буває лише дурість» [28, с. 129].

Відзначимо думку С. Л. Франк про те, що суперечливість духовного освоєння світу не може, услід за І. Кантом, трактуватися як причина для відмови від пізнання сутності об'єктивних явищ. Оскільки вона до певної

міри вірно відображає дуальну антиномічність реального буття. Від самого початку людина постає перед подвійністю, яка водночас є справжня нероздільна єдність, – або перед єдністю, яка виявляє себе як конкретна внутрішня наскрізна єдність саме в нероздільній належності одного другому, в нестримному переливанні одного в інше тих двох, на які воно розділяється. Крім того, «про які б логічно відображені протилежності не йшла мова – про єдність і множину, дух і тіло, життя і смерть, вічність і час, добро і зло, Творця і творіння, – в кінцевому підсумку ми будь-де стоїмо перед тим співвідношенням, що логічно роздільне, засноване на обопільному запереченні, разом з тим є внутрішньо злитим, пронизуючи один одне – що одне не є інше і поряд з цим і є це інше, і лише з ним, у ньому і через нього є те, що воно справжнє є в своїй останній глибині та повноті» [62, с. 181 – 182].

Звідси система теоретичних понять розділяє та єднає буття, забезпечуючи, тим самим, раціональне узгодження суб'єктивності та об'єктивності і водночас відкриваючи ірраціональність як протилежний аспект раціональності. Своєю чергою, конструктивне вирішення цього протиріччя має наслідком укорінення буття у всезагальній єдності неосягнутого як трансраціональне, яке знімає собою монодуалізм буття та свідомості, раціонального та ірраціонального. На цій підставі визначалася тріадичність процесу відновлення усвідомленого та стихійного, коли суб'єкт, занурюючись в об'єкт, відкриває в ньому за допомогою діалогу, актів «одкровення» вищі трансраціональні сенси, а, по суті, іншого суб'єкта з його потребами, переживаннями та цінностями.

Незважаючи на містичні релігійні інтенції цієї концепції тріадичності процесу відновлення цілісності буття, вона містила думку про необхідність розмикання бінарного дихотомічного протиставлення суб'єкта та об'єкта духовної діяльності. Зрештою, недостатня реалізованість цього філософського дороговказу зі встановлення «трансраціональної», тріадичної міри зняття протиставлення раціонального та ірраціонального, свідомого та стихійного до сьогодні є однією з причин інструменталістського відчуження

соціального проектування від людини та суспільства. Суть цього відчуження полягає в культивуванні техніцистської моделі інформаційної діяльності як оволодіння, опанування довоколишнім середовищем, наприклад, через розробку різноманітних технологічних проектів маніпуляції громадською думкою, зомбування населення тощо. У цьому випадку людина інформаційно впливає на певний предмет в інструментальний спосіб, суть якого в обслуговуванні короткотермінових, егоїстичних інтересів, що ігнорує внутрішню структуру об'єкта діяльності, його місце в системі Всесвіту. Тобто відбувається спотворення діяльнісної єдності людини та світу, дотримання якої передбачає не однобічне привласнення, використання чогось, але освоєння, засноване на взаємності. «На жаль, перетворююча діяльність людини часто-густо якраз позбавлена такої взаємності: багато що ми перетворюємо, так і не освоївши, порушуючи те, що, вдамося до терміну Григорія Сковороди, можна поіменувати як «природовідповідність», – відзначає В. Г. Табачковський [52, с. 327].

У наведеному контексті актуалізується завдання з розкриття конкретних форм і засобів реалізації зв'язку суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних відношень у процесі розгортання феномена інформаційної свідомості, мірою чого буде відбуватися і відповідне збагачення змісту діяльнісного принципу, уникнення його можливих інструменталістських і техніцистських спотворень. Разом із тим реалізація цієї настанови вимагає зваженого застосування всіх наведених вище принципів дослідження: об'єктивності, відповідності, доповняльності, історизму, системності, діалектичної суперечливості, єдності формаційного та цивілізаційного підходів. Для чого виявляється потрібним принцип єдності теорії та практики, що інтегрує їх в єдину систему, вказуючи на єдиний критерій істинності теоретичного пізнання – практику та розкриваючи на цій підставі новітні горизонти подолання конкретно-історичної обмеженості теоретичного досвіду.

Підсумовуючи викладене, сформулюємо такі висновки до першого розділу:

1) інформаційна свідомість – це сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій, теорій та ін., в якій відображається інформаційний вимір суспільного буття людини. Йдеться про сукупність суспільних відносин у зв'язку зі збиранням, зберіганням і передачею інформації;

2) інформаційне суспільство – це етап постіндустріального суспільства, де саме інформація і все, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системоутворюючим фактором, що істотно змінює все соціальні, економічні, політичні та культурні відносини;

3) оптимальне методологічне підґрунтя дослідження утворює сукупність таких дослідницьких принципів: об'єктивності, відповідності, доповняльності, історизму, системності, діалектичної суперечливості, єдності інформаційного та цивілізаційного підходів, діяльності та єдності теорії і практики.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

2.1. Інформаційне суспільство як передумова і результат формування інформаційної свідомості

Д. Белла розглядає три стадії соціального розвитку: аграрне, індустріальне, постіндустріальне або інформаційне. Критерієм цієї класифікації є тип технології виробництва та надання послуг, що визначає ефективність виробництва, притаманну життю та способу життя суспільства [7].

Враховуючи той факт, що більшість сучасних країн перебувають у стані переходу від індустріального до інформаційного суспільства, варто порівняти ці два етапи з тим, щоби краще визначити суть інформаційного суспільства в рамках концепції Д. Белла. На основі результатів цього порівняння ми можемо визначити основні риси інформаційного суспільства:

- пріоритетне значення інформації в порівнянні з іншими ресурсами;
- домінування інформаційного сектору в загальному ВВП;
- інформування як важлива цінність людини - економія часу завдяки використанню нових телекомунікаційних та комп'ютерних технологій;
- інформація, знання та кваліфікація предмета стають головними факторами влади та управління.

Відповідно до цього можна виділити критерії віднесення суспільства до інформаційного типу:

- 1) технологічний. Розвиток інформаційних технологій широко застосовуються у виробництві, установах, системі освіти, в побуті;
- 2) соціальний. Інформація виступає в якості знаряддя зміни якості життя;

3) економічний. Інформація становить ключовий фактор в економіці в якості ресурсу, послуг, товарів, джерела доданої вартості та зайнятості.

4) політичний. Формування консенсусу між різними класами і соціальними верствами населення, формування громадянського суспільства за допомогою організації соціального діалогу, інтегруюча роль держави у формуванні громадянського суспільства;

5) культурний. Визнання культурної цінності інформації за допомогою сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда і суспільства в цілому;

6) комунікативний. Комунікація виступає в якості ключового елементу інформаційного суспільства.

Наявність зазначених критеріїв дає підстави стверджувати формування інформаційного виміру суспільного буття або інформаційного буття людини. Зазначений процес відбувається у взаємозв'язку зі становленням сукупності поглядів, уявлень, прагнень, ідеалів, ідей, концепцій, проектів і програм та інших компонент інформаційної свідомості. Відображення інформаційних процесів має активний діяльнісний характер, визначає ідеальні моделі інформаційної діяльності, своєю чергою, змінюючи інформаційне буття людини.

У цьому контексті відзначимо, що теорія Д. Белла не враховувала глибинні зміни, що відбулися в результаті глобальної інформатизації, які були набагато глибшими, ніж очікувалося, і вплинули на соціально-психологічні та політичні аспекти більшості розвинених країн. На думку представників французького постмодернізму, концепція Д. Белла є технократичною, а інформаційне суспільство слід аналізувати в більш широкій перспективі.

Так, стверджувалося, що інформаційна революція, яка поширюється на всі сфери людського життя, дозволяє кожному зрозуміти колективні обмеження, веде до суспільства планування, де центр отримує від кожної підсистеми надійну інформацію про місцеві вигоди, згідно з якою загальна

програма дій. Прихильники нової концепції висловлюються за формування єдиної інформаційної єдності людської цивілізації, яка гарантує вільний доступ кожного до інформаційних ресурсів. Гуманістичні принципи управління суспільством, засновані на прозорості управління, загальному доступі до інформації та демократичному прийнятті рішень, стають домінуючими інформаційної свідомості, що формується на підґрунті цих більш гуманістичних засад.

У той же час, прибічники цієї позиції, не заперечують, що в інформаційному суспільстві існують негативні явища, серед яких слід виділити зайвий вплив на суспільство засобів масової інформації (особливо реклами); небажане втручання в приватне життя людей та організацій, заснованих на інформаційних технологіях (наприклад, так званий «злам» через Інтернет); труднощі адаптації до середовища інформаційного суспільства; небезпека розриву між «інформаційною елітою» (людьми, які беруть участь у розвитку інформаційних технологій) та звичайними споживачами [9]. Але стверджується, що все це пов'язано з домінуванням у свідомості технократичних паттернів. Відтак гуманістичне оновлення інформаційної свідомості забезпечить гармонізацію інформаційного буття

Порівнюючи підхід Д. Белла із підходом французької школи можна дійти висновку, що в першому випадку базовою концепцією є ринкова (ліберальна) концепція, у другому – соціально-культурна концепція. В інформаційному суспільстві, на думку Д. Белла, інформація контролює поведінку виробників та споживачів, на думку французької школи – відповідає соціальним та культурним потребам. У першому випадку побудова суспільства базується на ієрархічній структурі, у другому – організація базується на добровільності та пріоритеті особистих прав. Потужність базується на інформації про локальні підсистеми. Влада «прозора» для демократичних інститутів. Якщо в першому випадку інформація – економічний ресурс, то в другому – соціально-комунікативний.

Вважаємо, що слід погодитися з думкою про те, що поняття «інформаційного суспільства» слід елімінувати інтенції грубого технологічного детермінізму. Воно має враховувати не тільки складність, багатогранність і суперечливість впровадження нових інформаційних технологій у суспільне життя, а й взаємодію різних факторів соціального розвитку, серед яких вирішальна роль належить людському фактору.

Для підтвердження цієї тези, досліджуючи найважливіші компоненти та детермінанти інформаційної революції, необхідно врахувати суттєві зміни, що відбулись у пропорціях накопичення капіталу у провідних країнах світу. У структурі фонду загального розвитку, що включає інвестиції в звичайний фізичний капітал (основні фонди), а також інвестиції у так званий нематеріальний капітал (витрати на освіту, підготовку та перепідготовку, охорону здоров'я), частка останніх компонентів почала швидко збільшуватися. пов'язане зі збільшенням ролі людського фактору [36].

Трансформаційні процеси сучасного суспільства відрізняються від тих, які спостерігають відомі теоретики інформаційного суспільства. Перш за все, варто згадати моделі в рамках структурно-функціонального аналізу як основи глобальної парадигми постіндустріального суспільства. Зокрема, про системну модель Д. Істона, функціональну модель Г. Алмонда, кібернетичну модель К. Дойча, а також моделі віртуалізації Буля та Вайнштейна. Моделі інформаційного суспільства цих авторів базуються на стереотипному уявленні про суспільство як систему інститутів, що виступають об'єктивною реальністю для особистості, а остання, у свою чергу, є результатом її самовідчуження. На думку Белла і Тоффлера, інформаційне суспільство залишається суспільством інститутів. У контексті теорії постмодерну людина відчужується від них, і її інтереси переносяться у віртуальний світ, який поступово поширюється на все більшу частину повсякденного життя, включаючи спілкування людини з образами, імітаціями, а не реальними об'єктами.

2.2. Інформаційна свідомість як цілісна нелінійна система

В останні десятиліття в епістемології і філософії свідомості (philosophy of mind) успішно застосовується динамічний підхід, який базується на використанні нелінійної динаміки. Колишні підходи до розуміння мозку і свідомості – обчислювальний і інформаційний тут оголошуються принципово недостатніми порівняно з моделями нелінійної динаміки і теорії самоорганізації складних систем (синергетики) [26].

Відзначається, що обчислювальний підхід ґрунтувався на проведенні аналогії між функціонуванням мозку і роботою комп'ютера (комп'ютерна метафора), що сходить ще до уявлень Г. Лейбніца про природу свідомості людини. Інформаційний підхід, який у багатьох відношеннях зберігає свою дієвість, ґрунтується на уявленні, що людський мозок переробляє інформацію. Але погодимося з тим, що динаміка функціонування свідомості є більш складною, ніж прості операції з обчислення і переробки інформації.

Підкреслимо значну евристичну цінність теорій, спрямованих на розкриття інформаційної свідомості як емерджентної, складної та автономної сукупності елементів, де когнітивні процеси є незалежними і не зводяться до субстратної, нейрофізіологічної якості. Немає потреби в новому ієрархічному рівні, або «шефові», щоб диригувати оркестром елементів пізнання, сама динаміка інформаційно-пізнавальних процесів виконує цю роль. Мозок не є комп'ютер, а свідомість не обчислює, а будує цілісні образи [26].

Звідси впливає розуміння інформаційної свідомості як емерджентного феномена, в якому з'являються і комбінуються складні почуттєві і ментальні образи. При цьому інформаційна свідомість не просто накопичує і перебирає надходять ззовні дані про інформацію, як це робить комп'ютер, але вибирає і продукує з самої себе нові принципи організації інформації про інформацію. Вона здатна до безпосереднього і цілісного схоплення інформаційних феноменів (чуттєвої та інтелектуальної інтуїції), до того, що Р. Декарт називав «проникливістю розуму», його «внутрішнім світлом». Нарешті,

можна дійти до розуміння, що спонтанність, індивідуальність і ситуативність інформаційної свідомості цілком закономірна, природна.

Філософи свідомості, у тому числі, говорять нині про дослідження феномену інформаційної свідомості, її властивостей і патернів, що описують саме «мій досвід в цьому світі», стверджують необхідність побудови «методології від першої особи» (Ф. Варела) [26].

Для розуміння динаміки складності інформаційної свідомості напевно слід використовувати уявлення нелінійної динаміки, як швидкого гіперболічного, лавиноподібного зростання, безлічі інформації про інформацію, різних форм розуміння і реалізації проектів інформаційного розвитку, зміни темпи інформаційного розвитку, циклів інформаційної активності суспільства, порогові інформаційні збудження соціальних систем, їх підвищена інформаційна чутливість в стані нестійкості, або здатність до розростання малих збурень в макроструктури, каскади інформаційних біфуркацій, фазові переходи, балансування на краю інформаційного хаосу [26].

Крім того, в сучасній філософії свідомості з'являється нове уявлення про тілесну природу свідомості (embodied mind). Відштовхуючись від них можна дійти розуміння того, що тілесність інформаційної свідомості аж ніяк не означає заперечення ідеальності її продуктів, але вказує на необхідність врахування тілесних детермінант інформаційної діяльності та пізнання інформаційних феноменів. Необхідний цілісний підхід «тіло-свідомість»: свідомість отелеснено, втілено (embodied mind), а тіло одухотворене, жваво духом. Рухливість духу означає рухливість тіла, і навпаки. Сила і здоров'я тіла підтримують силу і здоров'я духу, вірно також і зворотнє. Старіння тіла супроводжується виснаженням духу, і навпаки. Створюваний холістичний підхід до розуміння тіла-духу і тіла – навколишнього середовища лежить в руслі феноменологічних традицій М. Мерло-Понті і Ф. Варела. Цей підхід радикально протилежний картезіанської дихотомії тіла-машини і мислячої

свідомості. Інформаційна свідомість пізнає тіло і середовище його активності пов'язані один з одним петлями кругової, циклічної причинності.

Звідси нелінійність – корінна властивість складних систем світу, в тому числі людини і її свідомості. Природа, за висловом автора теорії катастроф Я. Стюарта, «безжально нелінійна» [26].

Нелінійність інформаційної свідомості, її когнітивної та креативної активності проявляється в такому.

По-перше, в пороговості чутливості до інформації про інформацію, що вказує також на емерджентні властивості інформаційної свідомості як складної системи. Відомо, що існують пороги сприйняття людського ока, людського вуха та ін. Інформаційна свідомість людини стає більш чутливою (поріг її сприйняття) до тих думок і ідей про інформацію в тексті або почутої мови, до яких сама людина вже приходила, про що вже сама роздумувала.

По-друге, існує нелінійність процесів швидкого зростання, в яких присутні тривала квазістаціонарним стадія і стадія вибухового зростання з характерними стрибками, емерджентними явищами. У квазістаціонарних стадії, здавалося б, нічого не відбувається, ідеї лише визрівають глибоко в свідомості, навчання важкого предмету, наприклад іноземної мови, як ніби ні до чого не призводить. На стадії надшвидкого, вибухового зростання нові ідеї народжуються раптово, відбуваються прориви у вивченні предмета. Раптом пишеться, раптом хочеться творити – словом, є що сказати людству. Дитина раптом заговорила на іноземній мові, раптом стала розуміти тексти, а не ганятися за кожним словом в словнику. Це фази осяяння, інсайту або якісної зміни рівня знання якогось предмета.

Такого роду якісні перебудови в інформаційній свідомості, подібні катастрофічним явищам в природі (виверження вулкана або відразу сніжної лавини), можна порівняти з якісними переходами в діалектиці Г.В.Ф. Гегеля. У синергетиці вони називаються фазовими переходами.

По-третє, має місце зміна темпу розвитку: періоди активної інформаційної творчості змінюються періодами відпочинку, спаду

активності. Періоди комунікації, активного спілкування, виходу творчої людини в світ змінюються періодами занурення в себе, відходу від світу, усамітнення.

По-четверте, існують резонансні порушення, коли спостерігається відомий ефект: «Малі причини великих історичних подій». Існують періоди нестійкості – кризові природи. Соціальна тканина стає чутливою до малих змін, вона народжує інновації. Свідомість людини стає особливо здатною до проривів до нового. У періоди криз можуть відбуватися радикальна ломка інформаційного світогляду особистості, кристалізація її таланту, кристалізація або перекристалізація її почуттів.

Чилійські вчені Франсіско Варела і його старший колега, вчитель Умберто Матурана створили на початку 1970-х рр. концепцію автопоезіса, або самотворення, життя, живих істот. Вони прагнули виявити сутність життя, не погодившись з поширеним уявленням, що сутність живих систем на відміну від неживих – їх здатність до самовідтворення, репродукції. Ключова властивість живих систем, на думку Матурани і Варела, - це автопоезіса, в буквальному сенсі – само-творення (грец. Autos - сам + poiēsis - виробництво, творення, творчість) всякої живої істоти, підтримка ним своєї ідентичності. Це був нетривіальний, новий підхід в розумінні суті життя, не дарма вони протягом десяти років не могли здійснити публікацію книги зі своєю концепцією англійською мовою. Холодне, скептичне ставлення видавців могло загальмувати вихід їх книги на ще довший термін, якби не підтримка відомого кібернетика Х. фон Фьорстера. Згодом концепція автопоезіса не тільки отримала визнання наукової спільноти, а й була успішно поширена і на суспільство, в першу чергу Никласом Луманом [26]. На нашу думку, вона має бути поширена і на інформаційну свідомість як надскладну систему, що здатна самоорганізуватися.

Складні системи не просто відкриті, вони операційно замкнені. Відповідне поняття було введено У. Матураной і Ф. Варелом. Складна система, в тому числі і така, як інформаційна свідомість, одночасно і

відділена від інформаційного буття, і пов'язана з ним. Її межа подібна до мембранної оболонки, яка є кордоном з'єднання / поділу. Мембрана дозволяє системі бути відкритою світу, брати з навколишнього середовища необхідні речовини і інформацію і бути відокремленою від нього, у всіх своїх трансформаціях і перетвореннях підтримувати свою цілісність, зберігати свою ідентичність. Зростання складності систем в світі означає зростання ступеня їх вибірковості.

Висловлюючись образною мовою, складна система, виникнувши і розвиваючись, відчуває світ, кидає йому виклик, але і світ впливає на неї. І система, і навколишнє середовище взаємно активні. Якщо процес їх взаємного випробування не завершується розпадом системи, то в результаті вони виявляються відповідними одне до одного. Система адаптується до навколишнього середовища, яке в свою чергу також видозмінюється. Процес налагодження їх співіснування, облаштування їх спільного «життя» називають процесом коеволюції, а результатом цього процесу є структурне сполучення складної системи і середовища (в живій природі – організму і середовища його проживання). Жити, пізнавати і творити означає бути цілим, зберігати свою самототожність. Механізм підтримки самого себе – це кругова причинність, або, як його називає Ф. Капра, мережевий патерн [22].

Тобто інформаційна свідомість не тільки організовує саму себе, а й сама на себе посилається, будується через ставлення самореферентності. Вона не просто черпає інформацію з зовнішньої реальності, а й створює нові зв'язки всередині самої себе, а також зв'язку себе з середовищем, одночасно відокремлює його від середовища і вбудовує в нього. Вона «не виконує жодних інструкцій, але, навпаки, творить якийсь світ в процесі пізнання».

2.3. Віртуальність як форма взаємозв'язку інформаційної свідомості та інформаційного буття

Сутність віртуального стає предметом уваги М. Маклюена, А. Тоффлера, М. Кастельс, Ж. Бодріяра, С. С. Хоружего, Н. А. Носова, Н. Б. Маньковської [9, 23]. Проте, можна стверджувати, що на сьогодні, на тлі тих інновацій, які зробили Майрон Крюгер, Дуглас Енгельбарт, Тед Нельсон, Тім Бернерс-Лі, Айвен Сазерленд, Вінтон Серф, Джарон Ланье, Лінус Торвальдс та інші, темпи філософського, науково-теоретичного осмислення віртуальності і віртуального істотно нижче темпів практичного розгортання інформаційних технологій, що створюють і підтримують так звану віртуальну реальність.

Головними проблемами, з якими пов'язане осмислення феномена віртуальності подаються такі.

По-перше, чи належить віртуальне об'єктивній реальності, соціальному буттю, існуючі поза інформаційної свідомістю людини, або навпаки належить тільки до інформаційної свідомості, її ментальних, психічних, духовних процесів, станів, явищ, характеризує тільки наша свідомість, сприйняття?

По-друге, якщо навіть віртуальне може існувати до, поза і незалежно від інформаційної свідомості конкретного індивіда, людини, то чи доречно застосовувати поняття віртуальності для опису природно-природних явищ і процесів або слід обмежитися тільки тими, які, так чи інакше, реалізуються лише за допомогою людини, соціуму, тобто складають штучну, технічну реальність?

По-третє, чи дійсно поняття віртуального відображає деяку специфічну сутність, що не розкривається за допомогою інших термінів, або воно може розцінюватися як надмірне, легко передається за допомогою більш традиційного термінологічного апарату (наприклад, за допомогою понять «можливий» або «інформаційний», «ідеальний» або «імовірнісний»)?

По-четверте, чи складають все різноманітні значення слова «віртуальний» певну смислову єдність, цілісну сукупність, лексико-семантичне поле якої органічно розвивається протягом декількох тисячоліть, або являє собою сукупність омонімів (один з яких відноситься, наприклад, до інформаційних реалій, а інший - до античної та середньовічної діалектико-філософської традиції)? Можна порівняти значення віртуальності в показових словосполученнях, що зустрічаються в сучасних науках: віртуальна частинка, віртуальна пам'ять, віртуальний прилад, віртуальний гіпертекст, нарешті, віртуальна реальність.

Є всі підстави вважати, що з початком епохи інформаційних технологій, коли під віртуальною реальністю стали розуміти майже виключно специфічний штучний світ, підтримуваний, з одного боку, технічними засобами, а, з іншого боку, сенсорикою людини (головним чином, зорові і слухові відчуття), відбулася не тільки конкретизація поняття, але, на жаль, мало місце і звуження його значення. Таким чином, з поля зору зникл, по-перше, взаємозв'язок, можливо, істотний, між віртуальністю як станом, яке може реалізуватися за певних умов (тобто потенційно, можливість), і віртуальністю як імітаційною реальністю, що лежить на стику свідомості і кіберпростору.

Крім того, підкреслимо, що була втрачена, замаскована гострота власне філософської проблеми, що стосується онтологічної і аксіологічного подвійності концепту віртуальності: з одного боку, даний концепт несе позитивні конотації розширення, ускладнення соціального буття, множення його атрибутів і модусів; з іншого ж – негативні конотації симуляції дійсності, тобто її імітування, фіктивність, уявність, кажимість, ілюзорність, фантомність, неіснування. Розширення кола знаково-символічних, технічних засобів, в тому числі, що імітують ті чи інші сторони дійсності, безумовно, становить досягнення технічної думки, однак втрата розуміння відмінності між дійсним і ілюзорним ніяк не може вважатися цінністю.

З цим звуженням трактування поняття, очевидно, пов'язані труднощі у визначенні сутності феномена віртуальності. Наприклад, коли багато авторів називають такі характеристики віртуальної реальності, як автономність, інтерактивність, несубстанціальність, актуальність, вторинність (породження), то жодні специфічні властивості віртуальної реальності при цьому не схоплюються. Ті ж самі характеристики можна віднести і до інших об'єктів дійсності. Про дуже багато процесів можна сказати, що їх зміст і форма не збігаються з їх фізичною, матеріальною субстанцією, з фізичними процесами, що підтримують актуалізацію певних високоорганізованих інформаційних систем. Це відноситься до соціального, знаково-символічного, ціннісного, ментального (психічного) рівнів інформаційної організації матеріального світу. Симптомом певної невпевненості в адекватності, правильності вживання обговорюваного концепту стало поширення в науковій літературі компромісних, додаткових термінів, наприклад: «технічна віртуальна реальність». Напевно, слід все-таки виходити з філософського трактування віртуального, віртуальної реальності та віртуалізації, не виключаючи конкретно-наукового, інформаційно-технологічного змісту, а спираючись на нього.

Дотримуючись традиції, закладеної Майроном Крюгером, Станіславом Лемом і Маршалом Маклюеном, зазначимо, що під віртуальним, під віртуальними об'єктами слід розуміти, перш за все, специфічні об'єкти, присутні в бутті (і, відповідно, в свідомості) людини, які породжуються і підтримуються завдяки функціонуючому інформаційно-технологічному забезпеченню, завдяки саме інформаційному моделюванню дійсності. Тобто виявляється, що феномен віртуальності існує водночас і в інформаційному бутті і в інформаційній свідомості. При цьому питання про позаінформаційні генезу та існування віртуальних об'єктів, про їх онтологічний статус і співвідношенні з ідеальними, ментальними та деякими іншими об'єктами залишаються відкритими.

Зрештою погодимося з В. В. Мінеєвим, що експлікував віртуальність як цілісну сукупність віртуальних об'єктів, що складається і функціонує в якості одного з аспектів суспільства, як вимір соціального буття людини (хоча дана реальність реалізується, як і суспільна свідомість, лише за допомогою свідомостей індивідуальних, інтерсуб'єктивна віртуальна реальність, громадська, очевидно, не зводиться до суми індивідуальних, суб'єктивних віртуальних світів) [3, 13, 20, 53]. Крім того, не заперечуємо, що має значення будь-яке породження віртуальних об'єктів (так би мовити, перетворення фізичного об'єкта в віртуальний), а головне – історичне ускладнення віртуальної реальності і зростання її ролі в соціокультурній системі, в житті людини і суспільства. Це не просто будь-які інформаційні апаратні або операціональні процедури, пов'язані з наданням програмного забезпечення і фізичних ресурсів (включаючи найвідоміший підрозділ на уявлення, програми та сервери та ін.).

На підставі викладеного, сформулюємо такі висновки:

Складна система, в тому числі і така, як інформаційна свідомість, одночасно і відділена від інформаційного буття, і пов'язана з ним. Її межа подібна до мембранної оболонки, яка є кордоном з'єднання / поділу. Мембрана дозволяє системі бути відкритою світу, брати з навколишнього середовища необхідні речовини і інформацію і бути відокремленою від нього, у всіх своїх трансформаціях і перетвореннях підтримувати свою цілісність, зберігати свою ідентичність. Зростання складності систем в світі означає зростання ступеня їх вибірковості.

Тобто інформаційна свідомість не тільки організовує саму себе, а й сама на себе посилається, будується через ставлення самореферентності. Вона не просто черпає інформацію з зовнішньої реальності, а й створює нові зв'язки всередині самої себе, а також зв'язку себе з середовищем, одночасно відокремлює його від середовища і вбудовує в нього. Вона «не виконує жодних інструкцій, але, навпаки, творить якийсь світ в процесі пізнання».

Слід виходити з філософського трактування віртуального, віртуальної реальності та віртуалізації, не виключаючи конкретно-наукового, інформаційно-технологічного змісту, а спираючись на нього.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

3.1. Внутрішня суперечливість сучасної інформаційної свідомості

У рамках різних підходів відзначається внутрішня суперечливість інформаційної свідомості. Так, Дж. Несбітт звернув увагу на один із суттєвих парадоксів розвитку в інформаційному суспільстві: нас захльостує інформація, але ми відчуваємо голод в знаннях [36]. І справді прискорюється і процес старіння знань, у тому числі знань про світ інформації. Комп'ютери та засоби телекомунікації, інформаційні технології мають на меті приборкання інформаційної лавина. Але, в кінцевому рахунку, вони підсилюють її. Надлишкова інформація ускладнює прийняття рішень, зростає фізичне і психічне напруження, в той же час спостерігається феномен «інтелектуальної гіподинамії». Інформатизація підвищує грамотність населення і водночас зумовлює її нову форму – «функціональну» неграмотність.

Внутрішні протиріччя інформаційної свідомості, на думку деяких авторів, зумовлюються такими факторами:

- 1) збільшенням ролі інформації і знань у житті суспільства;
- 2) зростанням частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг в ВВП;
- 3) створенням глобального інформаційного простору.

Але, видається, що внутрішні протиріччя інформаційної свідомості похідні від протиріч соціального буття людини в цілому. Зрештою інформаційне буття людини – частина її соціального буття.

Насамперед, в інформаційному суспільстві інформація має властивість капіталу. Володіння нею приваблює багатьох людей. Думка, що виробництво

і розподіл інформації – це різновид економічної діяльності, була сформульована і розроблена американським вченим Ф. Махлоупом [36].

В. Іноземцев зазначає, що концепція інформаційного суспільства була сформульована фактично під час обговорення продуктивної та непродуктивної праці та різних спроб структурувати суспільне виробництво за галузями. Це зрозуміло, враховуючи, що концепція продуктивної праці в західній науковій літературі розвивалась у напрямку визнання зростаючого спектру виробничої діяльності.

Різні автори, від Т. Мальтуса та Дж. Мілля, сприяли формуванню теорії, яка згодом, висловлена Дж. Гарньє, В. Джевонсом та А. Маршаллом, визнавала непродуктивною лише діяльність, виражену в товарах, які не мають фактичної корисності. Визнаючи недоцільність поділу національної економіки на матеріальне виробництво та невиробничу сферу, західні вчені приступили до виокремлення трьох секторів суспільного виробництва - первинного, який охоплює сільське господарство та добувні галузі, вторинного, що включав насамперед виробництво, та третинний сектор. Домінування останніх у структурі виробництва та зайнятості багато постіндустріалістів розглядали як важливу ознаку постіндустріального суспільства. Однак 80-ті роки ХХ ст. уточнив цю точку зору. У другій половині 70-х років стало ясно, що технічний прогрес, що був предметом постіндустріальних досліджень, все частіше відображався в незалежному існуванні інформації та знань, що відіграло надзвичайно важливу роль у виробничому процесі.

До кінця 60-х років ХХ ст. частка тих галузей, які були безпосередньо пов'язані з виробництвом та використанням знань, у валовому національному продукті США оцінювалася в межах від 29 до 34,5 відсотка. Таким чином була структура суспільного виробництва змінився. З цього моменту інформація та знання стали сприйматися не як речовина, що втілюється у виробничі процеси чи засоби виробництва, а як безпосередня

продуктивна сила, що стала найважливішим фактором сучасної економіки [36].

Знання як інформація та інформація про знання – найважливіші товари сучасної економіки, вони дають високий економічний ефект. Прийшло розуміння, що знання мають вищу комерційну цінність. Доступ до інформаційних ресурсів став важливим соціальним запитом, реалізації якого заважають соціально-економічні протиріччя сучасного світу. Зрештою, майнова нерівність трансформується в інформаційну.

Водночас існує протилежна тенденція із забезпечення рівного доступу для всіх членів сучасного суспільства до інформації. Зокрема, на початку 90-х років ХХ ст. у США стартувала перша національна комп'ютерна мережа, створення якої курирував Альберт Гор-молодший. Мережа зв'язала суперкомп'ютерні центри Америки і зробила інформацію доступною вченим, викладачам, студентам коледжів та університетів.

Американська інформаційна мережа стала складовою частиною глобальної мережі - Інтернету, вийшовши за межі США. Проект поступово захопив Європу, включилися інші континенти. За розпорядженням Європейської Ради Комісія Європейських співтовариств підготувала в середині 90-х років документ «Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість - виклик та шляхи в ХХІ століття», на основі якого було написано розгорнуту доповідь про інформаційне суспільство, забезпечену конкретними рекомендаціями провідних фахівців. Було створено Бюро по проектам інформаційного суспільства. Бюро зобов'язувалося забезпечувати дружній «інтерфейс» між усіма, хто хотів брати участь у будь-яких ініціативі з інформаційного співтовариства. У проект залучалися країни інноваційної та технологічної моделі розвитку. Виявилось, що «сировинні» країни, рухаються до інформаційного суспільства прискореними темпами, їх потреба в інформатизації набагато гостріша, ніж в благополучних країнах Великої сімки.

У 1995 р. було визначено 11 пілотних проектів (проектних зон) інформаційного суспільства, над якими світова спільнота працює і сьогодні. Серед них: глобальна опис (збори інформації); транскультурного навчання і інструктування; електронна універсальна бібліотека; мультимедійний доступ до світової культурної спадщини; глобальне управління надзвичайними ситуаціями; глобальні прикладні завдання охорони здоров'я та ін. Україна, яка отримала запрошення брати участь в проектах, повинна була швидко ліквідувати відставання в темпах інформатизації. Стало зрозумілим, що найбільш конкурентоспроможними країнами будуть ті, які вкладають кошти в інформатизацію та освіту. Так, експерти відзначають, що економічні успіхи Японії нерозривно пов'язані з ефективністю її освітньої системи [23].

Вимогою сучасності є забезпечення інформаційної освіти. Ростуть діти нового комп'ютерного покоління, яких Е. Масуда, по аналогії з комп'ютерами, назвав п'ятим поколінням. Вони, згідно зі спостереженнями, в стані «прочитувати» в день до 8 книг по 300 сторінок кожна, що стає можливим завдяки тому, що комп'ютер за відповідними програмами вибирає, ущільнює інформацію, виводить її в зручній для сприйняття графічній або звуковій формі. Сучасні діти, молодь, роблять гігантський ривок і істотно відриваються в інтелектуально-освітній сфері як від своїх однолітків, які проживають в відстаючих в області інформатизації країнах, так і від старшого покоління в своїй країні.

Якісно змінилися зміст, форми і методи освіти. Вона повинна бути націлена не на зубріння, а на всебічний розвиток індивідуальностей, здатних до творчого мислення, ефективного вирішення незліченних головоломок, адаптації до швидко мінливих умов праці та побуту. Навчання стає безперервним, з'єднує логічне та образне мислення. Поширення засобів мультимедіа, дистанційної освіти можуть за сприятливих умов багаторазово підвищити ефективність засвоєння знань, активізувати учня. У країнах, що увійшли в інформаційне суспільство, склались системи освіти, що враховують і особливості процесів урбанізації.

З'явилися «електронні котеджі», будуються електронні міста. Домашній термінал дозволяє переглядати пресу, забезпечує доступ до необхідних книг, архівів. Бібліотека з 20-30 оптичних дисків включає до 100 тис. книг. Відкриваються величезні можливості інтерактивного навчання на дому. Інформатизація змінює якість життя, систему освіти, формує інформаційне свідомість. Інформатизація – соціокультурний процес, який характеризується зміною вимог до людини, її мислення, культури. Помінявши «середовище проживання», створивши інфосферу, людство формує і принципово нову, так звану інформаційну модель світу. Відбувається деякий цивілізаційний зсув, який пов'язаний з адаптацією до віртуальної реальності. Індивід «виявився творцем, продуктом і елементом цього штучної середовища проживання людини. Характеристика події як віртуальної означає, що в її склад входить сприйняття і оцінка. Такі події перестають бути фактами, вони стають елементами віртуальної реальності. Проблема віртуальної реальності актуальна в зв'язку з переходом до комп'ютерів п'ятого покоління, коли будь-яка людина зможе спілкуватися в будь-якому форматі, не маючи спеціальної підготовки, користуючись мовними командами, тактильними датчиками, віртуальними клавіатурами [46, 53, 57].

У процесі інформатизації все густіша інформаційна мережа обплутує не тільки планету, а й людські голови. Оскільки цей процес зачіпає мільярди людей, виникає безліч протиріч психологічного плану і в сфері освіти. До них відносяться ускладнення адаптації до технічних засобів, регулювання взаємодії людина – комп'ютер, роботи в умовах комп'ютеризації, використання комп'ютерів у педагогіці, подолання бар'єрів, що виникають при переході до будь-яких нововведень (програми, нові мови та ін.). Відчутними стають зміни розумової діяльності: ментальності, раціональності, соціальної пам'яті. Отримує розвиток візуальне мислення як особливий вид синтетичного мислення, воно має явно виражений наочний

(конструює штучні об'єкти) характер, що важливо підкреслити, знаючи специфіку роботи з дисплеєм.

Має бути зрозуміти тенденції зміни взаємозв'язку і взаємодії візуального, аудіального, тактильного елементів пізнавальних образів і створити загальну концепцію системного навчання. Очевидно, що в навчальних закладах з метою формування візуальної культури слід вводити факультативи з образотворчого мистецтва і геометричному проектування.

Впровадження антропокомп'ютерних систем вплинуло на взаємозв'язок раціонального, емоційного, інтуїтивного компонентів в пізнанні, змінилися історично вироблені і глибоко впроваджені в свідомість детермінанти пізнавальної і наукової діяльності. Новий тип пізнання формує іншу, ніж раніше картину світу. Актуальними є дослідження когнітивних аспектів інформатизації, різкого підвищення рівня розумової діяльності.

На інформаційну свідомість людей впливає зміна комунікації. Використовується не тільки електронна пошта, але і безкоштовне власницьке програмне забезпечення для голосового і відеозв'язку між комп'ютерами, а також системи спілкування великих груп людей - «комп'ютерні конференції». Інтернет охоплює безліч абонентів в різних країнах світу. Щомісяця розмір мережі збільшується на 7-10% [36].

Розповсюдження інформаційних технологій виявило запит на розвиток людських цінностей, покликаних компенсувати безособову сутність технології; посилюється роль не тільки вербальних, а й невербальних компонентів спілкування – екстралінгвістика та ін.

В інформаційному світі людині необхідно культивувати людське, прагнути до взаєморозуміння, пізнання, формувати нову картину цивілізації. Радикально змінюється культура суспільства. Людство, пройшовши етапи дописьменної і книжкової культури, поринуло в «екранну» культуру. Ми свідки зміни культурного коду цивілізації, у якій вчені бачать комп'ютер як підсумок еволюції книги і того культурного коду, який тримався на лінійному способі листа. Одне з найважливіших досягнень – наявність

«екранної сторінки». Екранний культурний код використовує «живий» спосіб функціонування, завдяки можливостям «комп'ютерної сторінки». Можливий діалогово-полілоговий режим читання. «М'який» текст комп'ютера формує м'які, взаємодоповнюючі зв'язку між параметрами коду. Знаковість коду (слово, модель, символ) на екрані реалізуються по-новому, даючи простір творчої діяльності в пошуках знака-зображення, знака- «самозображення», в якому чуттєве, раціональне, понятійне і наочне синтезовані.

Одним із сучасних протиріч є те, що інформаційна революція знижує інтелектуальні здібності людини: знижується здатність концентрувати увагу, індивід перестає запам'ятовувати зміст тексту. Увага людини, що читає, стала поверхневою, «пурхаючою». У професіях, пов'язаних з високим інтелектом, затребувана здатність до скануючого читання, вміння вихоплювати потрібну деталь або ідею в багатозадачному тексті, не піклуючись про логіку викладу. У постійних інтернет-користувачів з'являється «синдром набутого дефіциту уваги», скорочується час, який користувач не відчуває стресу від відсутності візуальних та інших подразників, одержуваних від комп'ютерів (планшетів, айфонів і т. Д.), мережі [36].

У швидко мінливому сучасному світі, на тлі інформаційного буму і наближення до гіпотетичної точки інформаційної технологічної сингулярності постає питання про майбутнє людини як біологічного виду. В процесі еволюції біологічних технологій виникає безліч альтернатив, що стосуються якісної зміни життя. Об'єктом пильної уваги вчених і філософів стає людський мозок, активізується робота по створенню штучного інтелекту. Відповідно, ширяться як професійно філософські, так і суспільно-політичні дискусії.

Проблематика штучного інтелекту пов'язана з фундаментальними проблемами природи розуму, тому привертає увагу як природничих наук, так і філософії. Ганс Моравек, Раймонд Курцвейл, Девід Пірс використовують для позначення своєї світоглядної і ціннісної позиції введений Джуліаном Хакслі термін «Трансгуманізм». Трансгуманізм являє собою сукупність

переконань, згідно з якими зміна людської природи за допомогою технології, по-перше, можливо і, по-друге, є цінністю [57].

М. Кастельс зазначає, що між біологічної та інформаційною революціями існує матеріальна і методологічна взаємозалежність. Наприклад, генні модифікації і ідентифікація людських ДНК здійснюється за допомогою обчислювальних потужностей. Автор пише, що в роботі ДНК і природної еволюції відбувається генерування і копіювання інформації в міру збільшення швидкості програмного забезпечення, обсягу пам'яті і гнучкої обробки інформації [23].

Метою змін людської природи є як поліпшення конкретних фізичних і когнітивних людських здібностей, так і радикальне перетворення людини, аж до досягнення безсмертя. Трансгуманісти пов'язує свої судження про майбутнє з конвергенцією конкретних технологій: нанотехнологій, біотехнологій та інформаційних технологій. Трансгуманізм як філософський напрямок набирає силу і сам швидко розвивається в мінливому світі в ході дискусій про природу інтелекту, про його штучне відтворення за допомогою спеціальних технологій. При цьому трансгуманізм як світогляд може відбутися, тільки якщо вирішені питання, що стосуються можливості і допустимості застосування технологій, з якими трансгуманізм пов'язаний. З точки зору трансгуманізму творчість і нестандартне мислення в епоху інформатизації може бути вигідно людині для подолання суспільних, а також власних норм і установок. Модними в сучасному світі є вільні стосунки в спілкуванні, друку, мистецтві, однак варто розуміти свободу як джерело отримання енергії і подолання залежностей, а не як щось безладне і довільне.

Парадоксальність сучасної інформаційної свідомості полягає в тому, що внаслідок впровадження інформаційних технологій в усі сфери діяльності людини істотно важлива інформація стає важко розрізненою. При цьому відсутні прості і надійні способи фільтрації інформаційного «безладу». Крім того, надлишок інформації веде до складності розуміння і орієнтування в несподіваних ситуаціях. Отже, для ефективної взаємодії особистості в

інформаційному суспільстві необхідно творчо підходити до важливості справ, наприклад, пропонується розвивати креативне мислення.

На думку М. Маклюена, нові засоби і технології являють собою колосальну колективну діяльність, де кожен елемент або людина залучений в тісний контакт з віртуальністю. Йде пряма дія на людську свідомість за допомогою технологій і змінюється вся система почуттів і світосприйняття. Людина прагне контролювати психічне і соціальне світосприйняття або занурюється в віртуальність, намагаючись сховатися від різних гнітючих почуттів і відчуття своєї нікчемності. Тому людство намагається знайти способи абстрагування або захисту від втягнення в віртуальний світ, виробити імунітетну стратегію по відношенню до технологічного прориву. Потужним помічником в цій справі виступають усвідомлене прийняття необхідності інформаційних технологій і розуміння життя форм і структур, створених технологією. Знання цього простого факту стало тепер необхідною умовою людського виживання.

Налаштованість суспільства на постійне споживання інформації цілком виправдана, тому що якість взаємодії та адаптації серед інформаційних технологій залежить від розуміння і засвоєння одержуваної інформації. Одним з найважливіших факторів, що формують культуру і долучається суспільство до всесвітніх подій, є засоби масової комунікації. На думку дослідників, картина світу сучасної людини складається з знань, набутих за допомогою власного досвіду, лише на 10 - 15%. ЗМІ творять особливу «інфосферу», що володіє рисами глобальності, принципово нове середовище перебування сучасної людини. Її відмітними особливостями стають універсальність і тотальність поширення.

З давньогрецьких часів відомо, що існує загальний зв'язок явищ, єдність простору, часу, руху і матерії. При цьому людина виявляється здатною гармонійно вбудовуватися в природу. Очевидно, на даному етапі розвитку сучасного суспільства сучасні комунікаційні засоби значно віддаляють особистість від природи і нав'язують спокуси спілкування

вільного і навіть позбавленого конкретно практичного значення. Прикладом безглузлого або що не несе в собі творення спілкування виступають соціальні мережі. Але вони ж дозволяють людині повною мірою розкрити свій творчий потенціал, тому що спілкування через мережу дозволяє йому бути самим собою, відчувати себе захищеним, а часом за потрібне і значущим, знаходячи співрозмовників, близьких за духом та інтересами. Підтверджено, що мережеві сервіси - це поширене явище не тільки на заході, але й на вітчизняному ринку, особливість яких полягає у встановленні контактів по всьому світу, знайомств, знаходженні спільних друзів з певною вигодою, а також впровадженні реклами з метою отримання капіталу. Прийнято вважати, що найчастіше в віртуальному спілкуванні присутні примітивна мова, слова без смислового навантаження, обман і маловажно громадської думки. Зокрема, беручи участь в анонімних бесідах про сокровенні бажання або проблеми у віртуальній системі, людина може отримати реальну допомогу у вигляді порад або практик, долаючи недуги і залежності.

Чергова проблема полягає в тому, що в результаті недобросовісного застосування технологій інформаційного впливу на людську свідомість підвищується ступінь недовіри до джерел інформування, так як особистість постійно відчуває загрозу бути в черговий раз обдуреною. Людина «тікає» від реальності, замикається в своєму маленькому «світі», відмовляється від послуг інформаційного суспільства та можливостей повноцінного розвитку. Особистість, яка володіє інформаційними технологіями, може самостійно користуватися інформаційними ресурсами без допомоги технічних фахівців і, не маючи підтримки з боку офіційних структур (влади). Це викликано надлишком інформації. Зміни, що відбуваються в інформаційно-комунікаційній сфері, мають значний вплив не тільки на пізнавальну діяльність особистості, на формування її інтелектуальних здібностей, форм і способів мислення, а й на сприйняття дійсності, її оцінку, а також на рівень практичних досягнень особистості в різних видах діяльності.

У традиційній культурі спілкування вітаються повна довіра, щирість, а в результаті недовіри до інформаційних джерел людина вже не розраховує на повне взаєморозуміння і замикається в собі.

Однак специфічними якостями самої інформації (на відміну від знання) є її надмірність і фрагментарність. Велика кількість інформації неминуче призводить до поверховості, спочатку сприйняття, потім, можливо, і мислення. Відчуття «розгубленості» і «пригніченості», що охоплює сучасну людину, що має доступ до багатотомні енциклопедичним виданням, причому і в цифровому форматі, до всіх художнім феноменам, нехай і в електронному вигляді, П. Валері порівнює з тим, яке охоплює людину в музеї. Тут «продукція незліченних годин, витрачених стількома майстрам і на малювання і живопис, обрушується в кілька миттєвостей на ваші розум і почуття». Під впливом «цього тягаря» «ми стаємо поверхневими або ж стаємо ерудитами». Людина, вимушена постійно здійснювати переходи з однієї інформаційної системи в іншу, знаходиться під загрозою дезорієнтації як фізичної, так і ментальної. Втрата здатності здійснення комунікації з іншим в рамках реальності світом, втрата самоідентичності – все це симптоми «фундаментальної втрати орієнтації», розлад з соціумом, коли буття людини виступає як постійна зміна в рамках комунікативного простору стратегій людини – приймача повідомлення і його відправника, людини – об'єкта комунікації та творця власної суб'єктивності. Новий суб'єкт культури позбавлений традиційних внутрішньогрупових зв'язків, так як зміни в сфері комунікацій підсилюють зміни в соціальній сфері, в результаті чого соціум втрачає можливість «повідомляти особистості свою специфічну групову культуру». Подібний індивід, згідно П. Валері, коливається між життям в реальних координатах «тут-і-тепер» і життям всередині особливої матриці, де час («зараз») превалює над простором («тут»).

Частково схожої точки зору дотримується Еріх Фромм, згадуючи в роботі «Втеча від свободи» подвійність людини. На прикладі розвитку дитини Е. Фромм показує, як, дорослішаючи і віддаляючись від батьківських

уз, сукупність зовнішніх факторів в значній мірі ускладнює життя індивіда. Тоді людина може або плідно займатися працею і приймати навколишні умови, намагаючись гармонізувати і налагодити зв'язок зовнішнього і внутрішнього стану, або вибирає альтернативний шлях ворожості і битви, щоб вижити і зберегти зв'язок зі світом.

Однак М. Маклюен стверджує, що, приймаючи чергову технологію як творіння мистецтва і проводячи переоцінку цінностей, людина здатна завчасно відгородити себе від технологічних травм. Людина, на думку автора, здатна переналаштувати власну душу, щоб попередити черговий технологічний удар. Навіть в колективі дана здатність може нейтралізувати і врівноважити роздратування і тиску з боку технологічного ривка. Подальший подразник потужніший за попередній.

Також одним з джерел впливу на свідомість і формування ставлення людини до навколишньої дійсності є Інтернет, який має двоїстий характер.

В інформаційному суспільстві інтернет значно впливає на мислення людини, в тому числі і на її комунікаційну адаптацію в інформаційному суспільстві. Вплив інтернету на занурених у його «глибину» людей не можна не помітити. Він може бути позитивним і негативним. З одного боку, інтернет сприяє розвитку здатності швидко приймати рішення і розвиває короткочасну пам'ять. Інтернет є принципово новим засобом телекомунікацій, що відрізняються високою швидкістю обміну інформацією. У зв'язку з цим виникає новий рівень відносин людини і комп'ютера, взаємодії людей за допомогою комп'ютера. У психіці людини може спостерігатися помітне підвищення швидкості і обсягу сприйняття даних, відкриття нових можливостей головного мозку, принципово нове сприйняття колишньої інформації.

Але зворотна сторона даного захоплення полягає в тому, що користувач відучується глибоко вникати в проблему. Інтернет вчить його мислити поверхнево. «Навичка до швидкого і постійного проглядання сайтів, серфінгу в інтернеті веде до того, що інтелектуальна діяльність стає

поверхневою», - вважає американський фахівець в області кібернетичної інформації Ніколас Карр.

Дослідження медиків показали, що у тих, хто проводить в інтернеті багато часу, зони мозку, відповідальні за детальний аналіз і глибоке обмірковування проблеми, залишаються без навантаження і поступово втрачають здатність до інтенсивної роботи. Але в зв'язку з неминучістю процесу інформатизації необхідно зберегти людську популяцію і прагнути до розширення людської свідомості.

З точки зору рекламних можливостей інтернету можна зробити висновок, що інтернет-реклама краще сприймається активними користувачами інтернету. При цьому їх увагу розосереджено між безліччю рекламних оголошень, а тому особливо сильне значення набуває коректне і грамотне налаштування контекстної реклами, так як від цього залежить ступінь уваги користувачів до конкретного оголошення. Як зазначає М. Маклюен, попит на нову технологію народжує психологічну замкнутість деяких членів суспільства.

В умовах інформатизації суспільства доречно розробити і застосовувати педагогічні програмні засоби з великим спектром засобів наочності, використовуючи методи штучного інтелекту. Саме системи штучного інтелекту, володіючи широким спектром ступенів свободи і варіантів пошуку рішень інформаційно-технологічних і соціальних завдань, можуть впоратися з проблемами людства в інформаційному суспільстві.

Завдяки використанню мультимедійних технологій інформаційне суспільство має шанс адаптувати людей в умовах інформатизації, змінити уявлення молоді про культуру, пояснити правила користування інтернет-ресурсами, мотивувати людей на комунікацію в реальному часі і отримати досвід роботи в середовищі сучасних інформаційних технологій.

Число користувачів Інтернету зростає з кожним днем. Незалежно від статі, національності, віросповідання, способу життя людина може бути однією особою «наної реальності», а може бути кількома. Є дві категорії: «Я

- реальний» і «Я - віртуальний». Проблема «масок» набуває ще більшого значення навіть при відсутності «віртуальності». Напевно, не має сенсу вивчати проблему «віртуальних» взаємовідносин незалежно від реального життя, оскільки, так чи інакше, цим двом світам доводиться перетинатися.

Наслідки можуть виявитися позитивними (вдосконалення соціально-ієрархічної структури суспільства) або деструктивними (різниця між особливостями комп'ютерного і реального світів може призвести до стирання рамок звичного адекватної поведінки людини в реальності, до невизначеності реальних життєвих орієнтирів). Що стосується «розшарування» структури особистості конкретних індивідуумів, тут також можуть спостерігатися як конструктивні (емоційне, духовне вдосконалення людини, самовивчення), так і деструктивні показники (деградація особистості). Необхідно виявити і знизити ступінь згубного впливу мережевого життя на людське існування, пробудити в людині критичне мислення, дозволити їй усвідомити важливість свого фізичного існування.

Пошук свого кола спілкування йде паралельно тенденції відокремлення від реальності. Інтернет в цьому плані особливо привабливий: він задовольняє потреби в лідерстві і спонукає до кмітливості. Перевагою мережевого спілкування і можливістю вийти в лідери є співпраця і освіту бізнес-структур в інтернеті, які відбирають і втягують в свою групу людей творчих, яскравих, комунікабельних, підприємливих, швидко пристосовуються до змін, тим самим дозволяють самим спритним особистостям безперешкодно отримати статус.

Але відомий факт, коли відбувається непомітне для самої людини звикання до «іншої реальності». Відбуваються психічні зміни, і особистість переходить в світ віртуального життя, намагаючись сховатися від страждань, стає залежним (адиктів) від комп'ютерних ігор, інтернету, віртуальних друзів. Доречно твердження М. Маклюєна щодо маніпулювання нашою свідомістю з боку приватних осіб. М. Маклюєн наводить приклад того, як віртуальні

технології використовують наші органи сприйняття і навіть матеріальний стан для своєї вигоди, залучаючи в ілюзорний полон людську свідомість.

3.2. Дороговкази гармонізації та гуманізації сучасної інформаційної свідомості українського суспільства

На думку окремих авторів, економіка інформаційного суспільства надає пріоритет не державі, а людині [27, 45]. Водночас, стверджується, що в інформаційному суспільстві формуються технологічні передумови гармонізації політичних відносин на шляхах реалізації проєктів прямої демократії або демократії участі. При переході України до інформаційного суспільства такого роду зміни політичної системи можливі за умови відповідних змін у свідомості – зростанні духовної готовності широких верств українських громадян скористатися економічними та політичними свободами інформаційного суспільства. Потрібна зміна моделі поведінки громадян, їх переорієнтація з матеріальних цінностей на цінності самореалізації.

Цей процес має об'єктивний характер. Інформатизація українського суспільства насправді проникає не тільки в бізнес, державу, безпосередньо у виробництво та послуги, а й у життя та спосіб життя. Без перебільшення можна сказати, що це багато в чому змінило цінності людей. Деякі дослідники вважають, що найближчим часом існуватиме єдине комп'ютеризоване та інформаційне співтовариство людей, що мешкають у будинках, обладнаних численними електронними та комп'ютеризованими пристроями та пов'язаних телекомунікаціями [27, 45].

Погодимось з висновками дослідників про те, що в інформаційному суспільстві поступальний економічний розвиток, соціальні зміни, якість та спосіб життя характеризується такими ознаками:

1) технологічними – поширенням інформаційних технологій у суспільному житті (на виробництві, в установах, освіті та повсякденному житті);

2) соціальними – інформація спричиняє зміни в якості життя, формування «інформаційної свідомості», інформаційної культури при широкому та вільному доступі до інформації;

3) економічними – інформація стає провідним ресурсом економіки;

4) політичними – свобода отримувати та поширювати інформацію впливає на політичний процес, зміни в якому виражаються у зростанні участі та консенсусу між різними класами та соціальними верствами населення;

5) культурними – визнання культурної цінності інформації сприяє утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку особистості та суспільства в цілому [33, 34, 36].

Зрештою, інтегральна характеристика напевно пов'язана з формуванням відповідної культури інформаційної діяльності, що включає як технічні та духовно-ціннісні виміри.

Які тенденції у розвитку українського суспільства свідчать на користь поступального розвитку його інформаційної свідомості?

По-перше, зростає роль інформаційного сектору як у секторі послуг, так і в національній економіці в цілому. В останні роки галузь зв'язку та інформатизації в Україні є лідером серед галузей, що найбільш динамічно розвиваються. Зростання ВВП нерозривно пов'язаний із зростанням те ринок телекомунікацій у більшості країн.

Подальше збільшення частки інформаційного сектору змінить структуру факторів, від яких залежить рентабельність бізнесу та структура зайнятості. «Оцінки світового інформаційного сектору Міжнародного союзу електрозв'язку свідчать про те, що він зростає швидше, ніж економіка в цілому. Крім того, на нього не впливають економічні спади. Він включає виробництво телекомунікаційних та комп'ютерних послуг та обладнання,

аудіовізуальні розваги (наприклад, проект «Інформаційне суспільство і держава») [36].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що всі сектори інфраструктури, включаючи культуру та освіту, туризм та безпеку, охорону здоров'я, транспорт та торгівля, будуть спиратися на інформаційну революцію та використовувати в своїй роботі інструменти та послуги інфокомунікації.

По-друге, інтеграція телекомунікаційних та інформаційних структур призведе до появи нових галузей економіки, нових продуктів та послуг, що відповідають новим потребам. Інтеграція технологій та послуг прискорить розвиток торгівлі, впровадження банківських, бібліотечних, освітніх, медичних та інших послуг. Все це прискорює розвиток українського суспільства;

По-третє, глобалізація інформаційного та телекомунікаційного секторів веде до створення та розвитку Глобальної інформаційної інфраструктури, в рамках якої формується українська інформаційна структура. В результаті створюється єдиний інформаційний простір без кордонів. Забезпечення вступу України до Глобальної інформаційної системи, відкритий обмін інформацією з іншими країнами має велике політичне та правове значення. Зростає правова грамотність населення, посилюються процеси демократизації держави, покращуються можливості реалізації права на свободу слова;

По-четверте, зростання ефективності соціальної політики. Зокрема, структура розподілу часу між робочим часом та дозвіллям змінюється на основі появи нової форми зайнятості - «роботи на дистанції». Це безпросторна операція з використанням телекомунікаційних каналів в Інтернеті. Таким чином, люди з обмеженими можливостями, а також жителі регіонів з низьким рівнем доходу можуть здійснювати свою діяльність, не виходячи з дому.

По-п'яте, з'являється нова політична культура з повнішим впровадженням принципів свободи слова за допомогою електронних засобів масової інформації. Водночас це порушує питання про визначення меж цензури. Розширюються можливості для політичної діяльності громадян, які отримують більше доступу до державних нормативних актів та висловлюють свої думки за допомогою засобів телекомунікацій (Інтернет тощо).

По-шосте, існує нова інформаційна культура, яка означає здатність працювати з інформацією, використовувати її, обробляти, зберігати та передавати. Нова культура спілкування відкриває нові форми особистих та професійних зв'язків через електронну пошту, www, телеконференції, тобто без особистої присутності, але в режимі діалогу.

Для закріплення зазначених тенденцій потрібні загальнодержавні програми. Про це свідчить відповідний досвід розвинених країн. Так, у 1993 та 1994 роках стартували програми, пов'язані з розвитком інформаційного суспільства у США та ЄС. Мається на увазі в першу чергу американська ініціатива щодо створення «Національної інформаційної інфраструктури», офіційно проголошена в Меморандумі Клінтона та А. Гор (лютий 1993 р.) та європейська концепція «Інформаційного суспільства», затверджена Комісією ЄС у грудні 1994 р. Крім того, можна сказати, що тенденції розвитку інформаційного суспільства на найближчі десятиліття визначалися створенням у 1990-91 рр. Технології Всесвітньої павутини (www - або «Всесвітня павутина»). Фактором прискорення розвитку www та Інтернету стало винахід графічного інтерфейсу для перегляду HTML-документів - браузера «Мозаїка» у 1993 р. Таким чином розпочався експоненціальний ріст Інтернету, який поступово став асоціюватися з Всесвітньою павутиною як набір веб-серверів.

Відзначимо, що визначення духовно-гуманістичних орієнтирів оптимізації процесу формування інформаційної свідомості має враховувати особливості медіа-інформаційних засобів впливу на людину та суспільство. Необхідність використання останніх при вирішенні проблем духовно-

гуманістичного регулювання процесу та середовища соціалізації на інституційному рівні визначається низкою конкретних тенденцій соціокультурного розвитку сучасної України. Найбільше значення мають такі з них як:

- дедалі зростаюча масовизація інформаційних процесів та діяльності електронних мас-медіа;
- руйнування ієрархічних форм соціального управління та поширеність двосторонніх взаємодій суб'єкт-суб'єктного характеру у процесі становлення поліархічних форм взаємодії на організаційному та особистісному рівнях;
- долучення Інтернету та різноманітних мережевих структур в систему соціальних взаємозв'язків та управління;
- домінування у системі соціальної комунікації засад інтерактивності тощо.

Відповідно дослідники вказують на завдання створення в інформаційних мережах культурного сегменту, орієнтованого на духовний розвиток учасників медіакультурних відносин [45]. В інструментально-змістовному плані йдеться насамперед про використання культурно-дозвільного потенціалу медіа культурного простору для управління процесом формування духовно-гуманістичних цінностей людини.

В інституційному вимірі завдання є більш широким – стимулювання становленню у мережевих медіакультурних відносинах конструктивних моральних норм («віртуальної етики»), через які:

- конституюються духовні цінності сучасного українського суспільства;
- забезпечується соціальний контроль щодо ціннісних орієнтацій та моделей поведінки людей у віртуальному просторі;
- формується ціннісний базис належної оцінки процесів мережних комунікацій та взаємодій;
- вводиться та забезпечується масова підтримка обмежень і заборон щодо діяльності, що несе загрози суспільству та особистості.

По суті, мають бути впроваджені нормативні рамки духовно-гуманістичної переорієнтації інституційних засад інформаційного простору соціалізації, наявного інформаційно-технологічного потенціалу провідних учасників інформаційних відносин (мас-медіа, громадські та державні інституції) в інтересах суспільства, його духовної сфери. У іншому випадку, без доповнення еволюційних процесів розвитку мас-медіа належним регулятивним впливом, вважає В.Конах, будуть домінувати негативні для соціуму та особистості тенденції розвитку медіа-культурного простору, а на цій основі і зростатимуть ризики і загрози процесу соціалізації [27].

Значна частина дослідників пов'язує визначення духовно-гуманістичної перспективи у розвитку формування інформаційної свідомості із загальними трансформаціями інформаційно-мережевого суспільства. Відповідно вдосконалення духовно-нормативних регулюючих засад процесу соціалізації у медіа культурному просторі постає як похідна від неадекватності традиційної моделі соціального управління більш складному та динамічному об'єкту, яким виступає мережево-інформаційне суспільство. Зростає амбівалентність традиційних політико-управлінських методів управління медіа-культурним простором та усіма процесами, які в ньому відбуваються, в силу великої вірогідності, з одного боку, маніпулювання в корпоративних інтересах, а з іншого боку – нанесення шкоди в разі використання авторитарних методів його регулювання. Вітчизняний дослідник В. Павелків цілком справедливо вказує на неможливість директивного управління з боку органів державної влади мережними комунікаціями як на одну з причин де соціалізації підростаючого покоління [41].

Відповідно у процесі обґрунтування системи духовно-гуманістичних нормативів інформаційного буття та інформаційної свідомості постають завдання відокремлення ідеалів, цілей та механізмів такого регулювання в інтересах суспільства та особистості від цілеспрямованого маніпулювання зацікавленими суб'єктами, особливо мас-медіа, та маніпулятивно-бюрократичних впливів в інтересах тих чи інших державних інститутів або

олігархів. При цьому основною ознакою такого соціоцентричного регулювання пропонується вважати особливості процесу цілепокладання суб'єктів соціалізуючого впливу.

Відповідні зміни в інформаційній реальності слід коригувати із загальним інституційними механізмами поступального соціального розвитку українського суспільства. Зрештою інституційні засади соціалізації – структури соціетального рівня, тобто цілісно об'єднані у масштабах усього суспільства та культурно легітимізовані відносини та форми діяльності, у межах яких вирішується завдання інтеграції до певного суспільства особистості як різновиду соціетального завдання першочергового значення. Відтак обґрунтування духовно-гуманістичних орієнтирів розвитку інформаційної свідомості не може обмежуватися медійно-інформаційним компонентом, а натомість має враховувати і традиційні механізми соціалізації. Перелік таких механізмів є достатньо широким і різноманітним у розумінні значущості їх впливу у різних фахівців: у Е. Дюркгейма це держава, сім'я, мораль та релігія (у Т. Веблена – це держава, сім'я, право й приватна власність, у Н. Смелзера це сім'я, мораль, право, система економіки, освіта; у М. Комарова це економіка, держава, сім'я, наука, релігія, освіта та ін.

Паралельно з інформаційно-технологічною експансією має відбуватися розвиток людських цінностей, яка покликана компенсувати безособову сутність інноваційних технологій. Можна виявити сучасні тенденції зміни освіти, що з'явилися в умовах інформаційного суспільства. Освіта розглядається не тільки як основа залучення і освоєння соціокультурних цінностей попередніх епох, а й освоєння реалій інформаційного суспільства, зростання потреби в партнерських відносинах в ході освітнього процесу.

Не дивлячись на виклики та проблеми, фахівці дотримуються оптимістичної оцінки розвитку інформаційної цивілізації. Інформація, сукупність сучасних знань, з супутнього фактора прогресу перетворилася в розряд факторів, що визначають його зростання. Рух по шляху інтенсивної інформатизації – істотна закономірність сучасної цивілізації. [36]

Жити, пізнавати і творити означає бути цілим, зберігати свою самототожність. Механізм підтримки самого себе – це кругова причинність, або, як його називає Ф. Капра, мережевий патерн. Тілесна свідомість не тільки організовує саму себе, а й сама на себе посилається, будується через ставлення самореферентності. Вона не просто черпає інформацію з зовнішньої реальності, а й створює нові зв'язки всередині самої себе, а також зв'язку себе з середовищем, одночасно відокремлюючи себе від середовища і вбудовуючи себе в неї. Вона «не обробляє інформацію, але, навпаки, творить якийсь світ в процесі пізнання».

Для розуміння динаміки складності свідомості залучаються зараз такі уявлення нелінійної динаміки, як швидке гіперболічне, лавиноподібне зростання, безліч різних шляхів розвитку, зміна темпу розвитку, цикли активності, порогові збудження, підвищена чутливість в стані нестійкості, або здатність до розростання малих збурень в макроструктурі, каскади біфуркацій, фазові переходи, балансування на краю хаосу.

Такий підхід дає можливість досліджувати свідомість у зв'язку з такими викликами, як навчання і діяльність людини у постійно зростаючому потоці інформації.

Приклад програм для формування інформаційної свідомості дає ЄС. Головне в політиці ЄС – знайти певний баланс між державним контролем та ринковим законодавством. ЄС намагається знайти формулу для динамічного поєднання влади та громадськості. Ключовим елементом європейської програми є поняття «соціальна Європа». Саме в цій площині полягають основні відмінності між американською та європейською моделями інформатизації. Такий підхід до ролі держави в процесі інформатизації виражений у резолюції ЄС від червня 1993 р. Подібний підхід відображений у звіті урядового Інформаційного суспільства за 2000 р., в якому наголошується, що ринку не можна дозволити взяти під свій контроль стратегія розвитку інформації.

У звіті уряду Швеції «ІТ - крила людських можливостей» 1994 року, написаному консервативним урядом, пропонується ввести перехідний період, протягом якого уряд бере на себе ініціативу і є гарантом інтересів не тільки ринку, а й фізичні особи.

Департамент телекомунікацій уряду Іспанії також дотримується подібної точки зору, вважаючи, що роль уряду полягає у забезпеченні переходу від елітних послуг до послуг для всіх.

У той же час програми ЄС наголошують на необхідності лібералізації та приватизації виробництва ІТТ. Цей підхід був особливо чітким у звіті ЄС 1994 року, очоленому М. Бангеманом, де фінансування розвитку інформаційної свідомості фактично покладається на приватний сектор та ринкові сили.

Основні дискусії під час обговорення ідеології побудови інформаційної свідомості в Європі стосуються таких питань:

- політика в галузі приватизації та лібералізації телекомунікацій;
- розвиток універсальної послуги;
- що розвивати в першу чергу: технічну сторону ІС чи соціальну.

Загалом, європейський підхід до інформатизації орієнтований на функціональну та практичну інформацію мешканців, а не на розваги, як у США. Однак слід зазначити, що сама ініціатива інформатизації не така масштабна в Європі, як у США.

Наступним шляхом розвитку є американсько-англійська модель.

Функції держави зводяться до мінімуму, а діяльність окремих осіб - до максимуму. Виборча ініціатива Клінтона 1993 року, заснована на ідеї побудови інформаційних супермагістралей, створення національної та глобальної інформаційної інфраструктури для посилення економічного розвитку країни. Сьогодні це основа всіх існуючих національних програм ІС. Для європейських програм наболілим питанням було: «що спочатку

розвивати мережі або послуги». Тут переважає думка, що спочатку потрібно будувати мережі, щоб розвивати послуги.

Ідеологічно програми розвитку інтелектуальної власності азіатських країн базуються на запереченні західних норм, на утвердженні власних ціннісних орієнтацій та бажанні розробити новий підхід до індустріалізації та соціального розвитку. Програми засновані на співпраці держави та ринку та спробі встановити зв'язок між культурними цінностями, властивими конфуціанству, творчістю, ощадливістю, відданістю, довірою, взаємодопомогою та соціальною трансформацією.

Далі розглянемо програми, створені Індією, Японією та «Азіатськими тиграми».

В Японії одним із найважливіших факторів успіху завжди була і залишається висока вартість досліджень та розробок, головний пріоритет технологій у забезпеченні формування ІС.

Стратегічними цілями програм Японії є:

- побудова тисяч взаємопов'язаних та сумісних телекомунікаційних мереж;
- розробка інформаційних пристроїв, що поєднують можливості комп'ютера, телебачення та факсу;
- підготовка кваліфікованого персоналу, здатного працювати з цими системами.

«Азіатські тигри». Сьогодні регіон Східної та Південно-Східної Азії є епіцентром розвитку інформації, а країни, що входять до його складу, часто називають «4 тиграми». Їх програми спрямовані на підтримку макроекономічного та політичного середовища, суворе дотримання ринкових принципів. Їх успіх базується на співпраці держави та підприємців, на втручанні держави у прийняття рішень у галузі великих інвестицій приватного капіталу.

Індія. Програми Індії зосереджені насамперед на запровадженні конкуренції в інформаційному секторі. Основним капіталом Індія вважає

людські ресурси. Він має третій за величиною у світі науково-технічний потенціал у світі з чинною законодавчою системою. Особливості ідеології побудови ІС в Індії - обережність та поступовість, опора на національні культурні корені. Таким чином, з'явилися перші індійські компакт-диски із зображенням народного епосу, а засоби масової інформації із зображенням індійських богів дуже популярні в країні [23].

Узагальнюючи матеріал розділу, сформулюємо такі висновки:

У швидко мінливому сучасному світі, на тлі інформаційного буму і наближення до гіпотетичної точки інформаційної технологічної сингулярності постає питання про майбутнє людини як біологічного виду. В процесі еволюції біологічних технологій виникає безліч альтернатив, що стосуються якісної зміни життя. Об'єктом пильної уваги вчених і філософів стає людський мозок і свідомість.

В інформаційному суспільстві формуються технологічні передумови гармонізації політичних відносин на шляхах реалізації проектів прямої демократії або демократії участі. При переході України до інформаційного суспільства такого роду зміни політичної системи можливі за умови відповідних змін у свідомості – зростанні духовної готовності широких верств українських громадян скористатися економічними та політичними свободами інформаційного суспільства. Потрібна зміна моделі поведінки громадян, їх переорієнтація з матеріальних цінностей на цінності самореалізації.

Дослідники вказують на завдання створення в інформаційних мережах культурного сегменту, орієнтованого на духовний розвиток учасників медіакультурних відносин.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючі результати дослідження, можемо дійти висновку, що його гіпотеза підтвердилася/непідтвердилася, мета була досягнута, а завдання вирішені.

Поняття «інформаційна свідомість» набуває особливого значення у зв'язку із сучасними реаліями «інформаційного суспільства». Останнє розглянуто достатньо широко в літературі, в той час як проблемним і мало дослідженим постає поняття «інформаційної свідомості».

У роботі розглянуті ці поняття у взаємозв'язку, а також наведені методи їх визначення, проведений початковий порівняльний аналіз.

Вивчення тих або інших аспектів феномена інформаційної свідомості пов'язане із загальною теорією систем, кібернетикою, синергетикою, теорією катастроф та ін. Тобто дослідження здійснювалися на перетині різноманітних наук – від математики до біології і соціології. Ускладнення феномена інформації стало розглядатися як рушійна сила розвитку природних і соціальних систем. Однак численні спроби поширити інформаційний підхід на розуміння суспільства стали предметом дискусій і критики.

Однією з головних концепцій, що аналізували феномен інформаційної свідомості з позицій соціальної філософії, стала концепція Д. Белла, який, перераховуючи проблеми «постіндустріального суспільства», велике значення надав вдосконаленню засобів комунікації, зберігання даних та ін.

Різноманіття аспектів феномена інформаційної свідомості, велика кількість напрямків, підходів, проблем, а з іншого боку, швидко зростаюча складність самого об'єкта, парадоксальність становища людини в сучасному суспільстві зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Родовим відносно поняття інформаційна свідомість є поняття «свідомість». В історії філософії існують різні підходи до його визначення.

Так, представники ідеалістичних напрямків у філософії вважають свідомість активним началом матерії. Внаслідок цього свідомість наділялась надматеріальним, надприродним характером. Близькою до ідеалістичного

трактування свідомості є концепція французького філософа, ученого і богослова П'єра Тейяра де Шардена. Він вважав, що в земній матерії була прихована деяка маса елементарної свідомості, психічної енергії. Отже, свідомість також первинна, як і матерія.

Матеріалізм XVII – XVIII ст., відкинувши ідеалістичні і дуалістичні уявлення про свідомість, розглядає її як пізнавальний образ, як відбиток світу в мозку людини, як функцію особливим чином організованої матерії.

Представники вульгарно - матеріалістичних концепцій ідеальне ототожнювали з матеріальним, думку – з церебрально-фізіологічними структурами мозку, а також сприяли активізації механістичного тлумачення свідомості, коли вона розглядалася як загальна властивість, атрибут матерії, що лише кількісно відрізняється на визначених рівнях її організації.

Г. В. Ф. Гегель виходив з того, що свідомість особистості (суб'єктивний дух) необхідно пов'язана з об'єктом, залежить і визначається історичними умовами життя.

У діалектико-матеріалістичній концепції свідомість, по-перше, розглядається як функція головного мозку, по-друге, як необхідна сторона практичної діяльності людини. Вона виникає, функціонує і розвивається в процесі взаємодії людини з реальністю, на основі її почуттєво-практичної діяльності, суспільно-історичної практики. Відтак, свідомість – вища форма психічного відображення, особлива властивість високоорганізованих матеріальних утворень, властивість людини як соціальної істоти.

З цих позицій свідомість має інформаційну природу. Вона не існує поза діяльністю головного мозку. Вона є функція мозку, але явища свідомості водночас ідеально-інформаційні, тобто їм не можуть бути приписані фізичні характеристики.

Зв'язок між явищами свідомості (об'єктивним образом) і мозковим процесом є зв'язок між інформацією і її носієм. Це особливий тип зв'язку. Він може бути названий кодовим зв'язком, тому що інформація завжди втілена у

своєму матеріальному носії, а матеріальний носій даної інформації завжди є її певним кодом.

У роботі ми навели різні визначення поняття «інформаційна свідомість», що випливають із різних підходів до розуміння свідомості.

Так, на думку Т. П. Малькової, інформаційна свідомість – це наслідок інформатизації як соціокультурного процесу, який характеризується зміною вимог до людини, його мислення, культурі. Помінявши «середовище проживання», створивши інфосфері, людство формує і принципово нову, так звану інформаційну модель світу. Відбувається деякий цивілізаційний зсув, який пов'язаний з адаптацією до віртуальної реальності.

М. О. Кириченко, користується дефініцією «інформаційної свідомості» позначення складного соціального явища і динамічного процесу, що вивчається багатьма науками – нейрофізіологією, психофізіологією, нейропсихологією, гносеологією, метафізикою, логікою, кібернетикою, інформатикою, психолінгвістикою.

Інформаційну свідомість також визначають як специфічну форму відображення дійсності (інформаційних процесів), опосередковану інформаційно-комунікаційну технологію, що включає в себе ціннісні установки особистості, інформаційні потреби, соціальні орієнтації, соціальну активність в процесі побудови сучасного суспільства. Формування інформаційної свідомості є необхідною передумовою долученості особистості до інформаційного простору.

На нашу думку, інформаційна свідомість – форма суспільної свідомості. Відзначимо, що під суспільною свідомістю розуміють – «сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відображають суспільне буття, все різноманіття суспільних відносин, вироблених людством у процесі освоєння природи і суспільної історії».

Відповідно до цього, інформаційну свідомість можна визначити як сукупність уявлень, ідей, понять, концепцій, теорій та ін., в який

відображається інформаційний вимір суспільного буття людини. Йдеться про сукупність суспільних відносин у зв'язку зі збиранням, зберіганням і передачею інформації. Відтак передумова поглиблення визначення поняття «інформаційна свідомість» - аналіз змісту поняття «інформаційне суспільство», в якому відображається специфіка інформаційного суспільного буття людини.

Інформаційне суспільство розуміють як наступний етап постіндустріального суспільства, де саме інформація і все, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системоутворюючим фактором, що істотно змінює всі соціальні, економічні, політичні та культурні відносини.

Інформаційне суспільство розуміють як наступний етап постіндустріального суспільства, де саме інформація і все, що з нею відбувається (створення, використання, поширення, зберігання), є системоутворюючим фактором, що істотно змінює всі соціальні, економічні, політичні та культурні відносини.

В рамках концепції Д. Белла можна визначити основні риси інформаційного суспільства:

- пріоритетне значення інформації в порівнянні з іншими ресурсами;
- домінування інформаційного сектору в загальному ВВП;
- інформування як важлива цінність людини – економія часу завдяки використанню нових телекомунікаційних та комп'ютерних технологій;
- інформація, знання та кваліфікація предмета стають головними факторами влади та управління.

Відповідно до цього можна виділити критерії віднесення суспільства до інформаційного типу:

- 5) технологічний. Розвиток інформаційних технологій широко застосовуються у виробництві, установах, системі освіти, в побуті;
- 6) соціальний. Інформація виступає в якості знаряддя зміни якості життя;

7) економічний. Інформація становить ключовий фактор в економіці в якості ресурсу, послуг, товарів, джерела доданої вартості та зайнятості.

8) політичний. Формування консенсусу між різними класами і соціальними верствами населення, формування громадянського суспільства за допомогою організації соціального діалогу, інтегруюча роль держави у формуванні громадянського суспільства;

5) культурний. Визнання культурної цінності інформації за допомогою сприяння утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда і суспільства в цілому;

6) комунікативний. Комунікація виступає в якості ключового елемента інформаційного суспільства.

Порівнюючи підхід Д. Белла із підходом французької школи можна дійти висновку, що в першому випадку базовою концепцією є ринкова (ліберальна) концепція, у другому – соціально-культурна концепція. В інформаційному суспільстві, на думку Д. Белла, інформація контролює поведінку виробників та споживачів, на думку французької школи – відповідає соціальним та культурним потребам. У першому випадку побудова суспільства базується на ієрархічній структурі, у другому – організація базується на добровільності та пріоритеті особистих прав. Потужність базується на інформації про локальні підсистеми. Влада «прозора» для демократичних інститутів. Якщо в першому випадку інформація – економічний ресурс, то в другому – соціально-комунікативний.

Вважаємо, що поняття «інформаційного суспільства» має враховувати не тільки складність, багатогранність і суперечливість впровадження нових інформаційних технологій у суспільне життя, а й взаємодію різних факторів соціального розвитку, серед яких вирішальна роль належить людському фактору.

Виклики інформаційного суспільства вимагають переосмислення поняття «свідомість» як таке.

Приклад такого переосмислення дає синергетичний підхід, який прагне дати цілісне визначення свідомості як емерджентної, складно організованої і автономної мережі елементів. Такий підхід дає можливість досліджувати свідомість у зв'язку з такими викликами, як навчання і діяльність людини у постійно зростаючому потоці інформації.

В останні десятиліття в епістемології і філософії свідомості (philosophy of mind) успішно застосовується динамічний підхід, який базується на використанні нелінійної динаміки. Колишні підходи до розуміння мозку і свідомості – обчислювальний і інформаційний тут оголошуються принципово недостатніми порівняно з моделями нелінійної динаміки і теорії самоорганізації складних систем (синергетики).

Підкреслимо значну евристичну цінність теорій, спрямованих на розкриття інформаційної свідомості як емерджентної, складної та автономної сукупності елементів, де когнітивні процеси є незалежними і не зводяться до субстратної, нейрофізіологічної якості. Немає потреби в новому ієрархічному рівні, або «шефові», щоб диригувати оркестром елементів пізнання, сама динаміка інформаційно-пізнавальних процесів виконує цю роль. Мозок не є комп'ютер, а свідомість не обчислює, а будує цілісні образи.

Звідси впливає розуміння інформаційної свідомості як емерджентного феномена, в якому з'являються і комбінуються складні почуттєві і ментальні образи. При цьому інформаційна свідомість не просто накопичує і перебирає надходять ззовні дані про інформацію, як це робить комп'ютер, але вибирає і продукує з самої себе нові принципи організації інформації про інформацію. Вона здатна до безпосереднього і цілісного схоплення інформаційних феноменів (чуттєвої та інтелектуальної інтуїції), до того, що Р. Декарт називав «проникливістю розуму», його «внутрішнім світлом». Нарешті, можна дійти до розуміння, що спонтанність, індивідуальність і ситуативність інформаційної свідомості цілком закономірна, природна.

Нелінійність інформаційної свідомості, її когнітивної та креативної активності проявляється в такому.

По-перше, в пороговості чутливості до інформації про інформацію, що вказує також на емерджентні властивості інформаційної свідомості як складної системи. Відомо, що існують пороги сприйняття людського ока, людського вуха та ін. Інформаційна свідомість людини стає більш чутливою (поріг її сприйняття) до тих думок і ідей про інформацію в тексті або почутої мови, до яких сама людина вже приходила, про що вже сама роздумувала.

По-друге, існує нелінійність процесів швидкого зростання, в яких присутні тривала квазістаціонарним стадія і стадія вибухового зростання з характерними стрибками, емерджентними явищами. У квазістаціонарних стадії, здавалося б, нічого не відбувається, ідеї лише визрівають глибоко в свідомості, навчання важкого предмету, наприклад іноземної мови, як ніби ні до чого не призводить. На стадії надшвидкого, вибухового зростання нові ідеї народжуються раптово, відбуваються прориви у вивченні предмета. Раптом пишеться, раптом хочеться творити – словом, є що сказати людству. Дитина раптом заговорила на іноземній мові, раптом стала розуміти тексти, а не ганятися за кожним словом в словнику. Це фази осяяння, інсайту або якісної зміни рівня знання якогось предмета.

Такого роду якісні перебудови в інформаційній свідомості, подібні катастрофічним явищам в природі (виверження вулкана або відразу сніжної лавини), можна порівняти з якісними переходами в діалектиці Г.В.Ф. Гегеля. У синергетиці вони називаються фазовими переходами.

По-третє, має місце зміна темпу розвитку: періоди активної інформаційної творчості змінюються періодами відпочинку, спаду активності. Періоди комунікації, активного спілкування, виходу творчої людини в світ змінюються періодами занурення в себе, відходу від світу, усамотнення.

По-четверте, існують резонансні порушення, коли спостерігається відомий ефект: «Малі причини великих історичних подій». Існують періоди нестійкості – кризові природи. Соціальна тканина стає чутливою до малих змін, вона народжує інновації. Свідомість людини стає особливо здатною до

проривів до нового. У періоди криз можуть відбуватися радикальна ломка інформаційного світогляду особистості, кристалізація її таланту, кристалізація або перекристалізація її почуттів.

Складна система, в тому числі і така, як інформаційна свідомість, одночасно і відділена від інформаційного буття, і пов'язана з ним. Її межа подібна до мембранної оболонки, яка є кордоном з'єднання / поділу. Мембрана дозволяє системі бути відкритою світу, брати з навколишнього середовища необхідні речовини і інформацію і бути відокремленою від нього, у всіх своїх трансформаціях і перетвореннях підтримувати свою цілісність, зберігати свою ідентичність. Зростання складності систем в світі означає зростання ступеня їх вибірковості.

Тобто інформаційна свідомість не тільки організовує саму себе, а й сама на себе посиляється, будується через ставлення самореферентності. Вона не просто черпає інформацію з зовнішньої реальності, а й створює нові зв'язки всередині самої себе, а також зв'язку себе з середовищем, одночасно відокремлює його від середовища і вбудовує в нього. Вона «не виконує жодних інструкцій, але, навпаки, творить якийсь світ в процесі пізнання».

Внутрішні протиріччя інформаційної свідомості, на думку деяких авторів, зумовлюються такими факторами:

- 1) збільшенням ролі інформації і знань у житті суспільства;
- 2) зростанням частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг в ВВП;
- 3) створенням глобального інформаційного простору.

В інформаційному світі людині необхідно культивувати людське, прагнути до взаєморозуміння, пізнання, формувати нову картину цивілізації.

У швидко мінливому сучасному світі, на тлі інформаційного буму і наближення до гіпотетичної точки інформаційної технологічної сингулярності постає питання про майбутнє людини як біологічного виду. В процесі еволюції біологічних технологій виникає безліч альтернатив, що

стосуються якісної зміни життя. Об'єктом пильної уваги вчених і філософів стає людський мозок і свідомість.

Парадоксальність сучасної інформаційної свідомості полягає в тому, що внаслідок впровадження інформаційних технологій в усі сфери діяльності людини істотно важлива інформація стає важко розрізною. При цьому відсутні прості і надійні способи фільтрації інформаційного «безладу». Крім того, надлишок інформації веде до складності розуміння і орієнтування в несподіваних ситуаціях. Отже, для ефективної взаємодії особистості в інформаційному суспільстві необхідно творчо підходити до важливості справ, наприклад, пропонується розвивати креативне мислення.

В інформаційному суспільстві формуються технологічні передумови гармонізації політичних відносин на шляхах реалізації проектів прямої демократії або демократії участі. При переході України до інформаційного суспільства такого роду зміни політичної системи можливі за умови відповідних змін у свідомості – зростанні духовної готовності широких верств українських громадян скористатися економічними та політичними свободами інформаційного суспільства. Потрібна зміна моделі поведінки громадян, їх переорієнтація з матеріальних цінностей на цінності самореалізації.

Паралельно з інформаційно-технологічною експансією має відбуватися розвиток людських цінностей, яка покликана компенсувати безособову сутність інноваційних технологій. Можна виявити сучасні тенденції зміни освіти, що з'явилися в умовах інформаційного суспільства. Освіта розглядається не тільки як основа залучення і освоєння соціокультурних цінностей попередніх епох, а й освоєння реалій інформаційного суспільства, зростання потреби в партнерських відносинах в ході освітнього процесу.

Не дивлячись на виклики та проблеми, фахівці дотримуються оптимістичної оцінки розвитку інформаційної цивілізації. Інформація, сукупність сучасних знань, з супутнього фактора прогресу перетворилася в

розряд факторів, що визначають його зростання. Рух по шляху інтенсивної інформатизації – істотна закономірність сучасної цивілізації.

Для закріплення зазначених тенденцій потрібні загальнодержавні програми. Про це свідчить відповідний досвід розвинених країн. Дослідники вказують на завдання створення в інформаційних мережах культурного сегменту, орієнтованого на духовний розвиток учасників медіакультурних відносин. Мають бути впроваджені нормативні рамки духовно-гуманістичної переорієнтації інституційних засад інформаційного простору соціалізації, наявного інформаційно-технологічного потенціалу провідних учасників інформаційних відносин (мас-медіа, громадські та державні інституції) в інтересах суспільства, його духовної сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адо, П. Философия как способ жить : беседы с Жанни Карлие и Арнольдом И. Дэвидсоном / Пьер Адо ; [пер. с фр. В. А. Воробьева]. [М. : Степной ветер, 2004, 2010?]. – 288 с. – Катарсис.
2. Адо, П. Що таке антична філософія? / П'єр Адо ; з фр. пер. Сергій Йосипенко. – К. : Новий Акрополь, 2014. – 428 с. – Бібліогр.: с. 368-375.
3. Александрова Л.Д. Досвід філософського осмислення «доповненої реальності» в онтологічних континуумі «віртуальність - реальність». *Вісник Челябінської державної академії культури і мистецтв*. 2014. № 4 (40). С. 59-62.
4. Амиржан К. Ж. Становление теории информационного общества / К.Ж. Амиржан // Вестник Омського университета. Серія «Право». – 2014. – № 3 (40). – С. 51-54.
5. Балусев Д. Нові інформаційні технології та сучасні міжнародні відносини. [Електронний ресурс] URL: // <http://www.kis.ru/~dbalu>
6. Барулин В. С. Социальная философия: Учебник / Владимир Семенович Барулин; [Изд. 2-е]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 560 с.
7. Белл, Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл. Новая технократическая волна на Западе; сокращ. перев. Ю. В. Никуличева; под ред. П. С. Гуревича. – М : Прогресс, 1988. – 330 с.
8. Бердяев Н. А. Духовное освобождение человека. Победа над страхом и смертью / Н. А. Бердяев // Развитие личности. – М., 2014. – № 1. С. 60-68. [Электронный ресурс]. URL: <http://rl-online.ru/info/authors/7.html>
9. Бодрийяр, Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – С. 149.
10. Булова В. А. Тест на Интернет – зависимость / В. А. Булова. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.psyhelp.ru/internet/test.php>
11. Бутченко, Т. І. Соціальне проектування: проблема взаємозв'язку суспільних потреб і державних інтересів [Текст] : дис. ... д-ра філос. наук :

09.00.03 / Бутченко Тарас Іванович ; Запоріж. нац. ун-т. - Запоріжжя, 2011. - 409 арк. - Бібліогр.: арк. 369-409.

12. Вашкевич, В. М. Історична свідомість сучасної молоді: до методології дослідження / В. М. Вашкевич // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С.74–79.

13. Воробйов Д. В., Сироткіна А.А. Віртуальна реальність як категорія соціальної філософії, або що таке віртуальна реальність? // Вісник Нижегородського університету імені М.І. Лобачевського. Серія: Соціальні науки. 2008. № 4 (12). – С. 89-94.

14. Воронкова, В. Г. Інтернет як глобальна тенденція і нова наднаціональна реальність / В. Г. Воронкова // VERSUS. – 2016. – № 7. – С. 20 - 25.

15. Воронкова, В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства / В. Г. Воронкова // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. № 83. – С.198 –203.

16. Еляков І. В. Інформаційне перевантаження людей // Соціологічні дослідження. 2005. № 5. – С. 114-121.

17. Иванов, В. Ф. Медиабезопасность в информационном обществе / В. Ф. Иванов // Вестник Челябинского государственного университета. – 2013. – № 21(312). – С. 233 – 243.

18. Иноземцев, В. Л. «Вечные ценности» в меняющемся мире / В. Л. Иноземцев // Свободная мысль-XXI. – 2001. – № 8.

19. Иноземцев, В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – С.

20. Иванов О. Є. Віртуальна реальність // Історія філософії. Енциклопедія. Мінськ: Книжковий будинок, 2002. – С. 183-186.

21. Інформація // Філософський словник / під ред. І.Т. Фролова. М. : Политиздат, 1991. – С. 166.

22. Капра, Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра ; пер. с англ. под ред. В. Г. Трилиса. – М. : София, 2002. – 336 с.
23. Кастельс М. Влада комунікації. М. : Вища школа економіки, 2017. – С. 591. 16. Кубишкін С. А. Віртуальна реальність як соціокультурний феномен // Вісник Майкопського державного технологічного університету. 2018. № 2. – С. 38-40. 17. Кузнецов Д.В. Роль сучасних комунікацій у формуванні масової свідомості //
24. Кивлюк, О. П. Глобалізація та інформатизація освіти в предметному полі філософії освіти / О. П. Кивлюк // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2014. – № 57. – С.192–200.
25. Кириченко, М. О. Інформаційна свідомість особистості як соціальний феномен і складова компонента ідеології інфо-рмаційного суспільства сучасної України / М. О. Кириченко // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціо-логія. - 2017. - № 2 (10). - С. 56-62.
26. Князева Е. Н. «Нелинейная динамика сознания», проект РФФИ «Нелинейная динамика когнитивных систем», № 07–06–00293а.
27. Конах В.К. Забезпечення безпекових імперативів у медіапросторі України (контентний вимір) [Текст] : монографія / В. К. Конах ; Нац. ін-т стратег. дослідж. - Київ : Фенікс, 2017. - 538 с., с.427.
28. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.
29. Лазаревич, А. А. Становление информационного общества: коммуникационно-эпистемологические и культурно-цивилизационные основания: монография / А. А. Лазаревич; науч. ред. И. Я. Левяш. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 537 с.
30. Ленсу Я. Ю. На шляху до віртуальної реальності (з історії зародження уявлення про віртуальну реальність) // Інноваційні освітні технології. 2014. № 1 (37). – С. 71-76.

31. Лисак І. В., Белов Д. П. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на особливості когнітивних процесів // Повістник Південного федерального університету. Технічні науки. 2017. – С. 256-264.

32. Майкл Паренти. Демократія для обраних. Настільна книга про політичні ігри США . [Електронний ресурс] URL: <http://www.litmir.net/ bd /? В = 185775>

33. Маклюэн, М. Галактика Гуттенберга. Сотворение человека печатной культуры / М. Маклюэн. – Киев : Ника-Центр, 2003. – 432 с.

34. Маклюэн, М. Понимание Медиа: внешние расширения человека / М. Маклюэн. – М. : Кучково поле, 2007. – 464 с.

35. Максименюк, М. Ю. Концептуалізація розвитку інформаційного суспільства в контексті глобалізації: методологія постмодерністського дискурсу Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб.наук.пр.] – Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. – № 68. – С.78–88.

36. Малькова, Т. П. Информационное общество: тенденции развития образования / Мир образования – образование в мире, № 1 (49), 2013 С. 99-106

37. Меркулов І. П. Інформація // Енциклопедія епістемології і філософії науки. М. : Канон +: Реабілітація, 2009. – С. 311.

38. Моисеев, Н. Н. Информационное общество: возможность и реальность / Н. Н. Моисеев // Информационное общество. – М. : АСТ, 2004. – 429 с.

39. Моторина Л. Є., Ситник В.М. Фундаментальні ставлення людини до світу // Питання філософії. 2017. № 8. – С. 69-79.

40. Основи соціальної філософії: Навчальний посібник / за заг. ред. В. І. Воловика. – Запоріжжя: Просвіта, 2011. – 320 с., с. 189.

41. Павелків В. Р. Формування деструктивної поведінки підлітків як наслідок десоціалізації [Електронний ресурс] / В. Р. Павелків // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. - 2017. - Вип.

17. - С. 103-106. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2017_17_30 , с.104.

42. Панарин, Н. Н. Глобализация и информационное общество / Н. Н. Панарин // Общество: политика, экономика, право. – 2012. – № 1. – С. 19 – 24.

43. Петрова, Е. В. Проблема социо-природной адаптации человека к информационной среде (В современном философском дискурсе) : дис. канд. филос. наук: 09.00.13 // Екатерина Викторовна Петрова; Москва, 2004. – 150 с.

44. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. I. Античность. СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997.

45. Ривліна В. М. Культурна складова сучасного медіапростору / В. М. Ривліна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. - 2014. - № 3. - С. 72-78.

46. Рузавин Г. Н. Віртуальність // Нова філософська енциклопедія: в 4 т. Т. 1. М.: Інститут філософії РАН, 2010. – С. 404.

47. Селіванов В. В., Селіванова Л.Н. Вплив роботи у віртуальній реальності на пізнавальні процеси і особистісні особливості суб'єкта // Психологія когнітивних процесів. 2017. № 3. – С. 64-76.

48. Соснін, О. В., Воронкова, В. Г. Інформаційне суспільство як виклик глобалізації / О. В. Соснін, В. Г. Воронкова // Час вибору: виклики інформаційної епохи : колективна монографія / за заг. ред. О. А. Івакіна, Д. В. Яковлева. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 344-359.

49. Соціологія: енциклопедія / сост. А.А. Грицанов і ін. Мінськ: Книжковий Будинок, 2003. – С. 1312

50. Спіноза, Б. Теологічно-політичний трактат / Бенедикт Спіноза ; [пер. з лат., передм. та прим. В. Д. Литвинова]. – Х. : Фоліо, 2018. – 416 с. – Істини.

51. Стоуньер Т. Інформаційне багатство: профіль постіндустріальної економіки // Нова технократична хвиля на Заході. М.: Прогрес, 1986. – С. 392-409.

52. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / Віталій Георгійович Табачковський. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
53. Таратута Е. Е. Філософія віртуальної реальності. СПб .: Санкт-Петербурзький державний університет, 2007. С. 147
54. Тейяр, де Шарден П. Феномен человека / Пьер Тейяр де Шарден ; [пер. с фр. Н. А. Садовского ; предисл. и коммент. Б. А. Старостина]. – М. : Наука, 1987. – 240 с. – (ил.). – Библиогр. в примеч.: с. 235-240.
55. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1 / Арнольд Тойнбі; [пер. з англ. В. Шовкун]. – К. : Основи, 1995. – 614 с.
56. Тоффлер, Э. Шок будущего: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М. : Издательство АСТ, 2002. – 776 с.
57. Трещева Е. Е., Чеджемов Г.А. Эпоха постмодерну. Суспільство віртуальної реальності // Наука ХХІ століття: актуальні напрямки розвитку. 2018. № 1-1. – С. 122-125.
58. Урсул, А. Д. Информатизация общества и переход к устойчивому развитию цивилизации / А. Д. Урсул // Вестник РОИВТ. – 1993. – № 1–3. – С. 35 – 45.
59. Філософія і суспільство. 2004. № 3. – С. 92-105.
60. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова] – М.: Политиздат, 1986. – С.438.
61. Філософський енциклопедичний словник / [гол. ред. колегії В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 744 с., 323, с. 169.
62. Франк С. Непостижимое: Онтологическое введение в философию религии / Семен Франк. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА : ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 506, [6] с. – (Философия. Психология).
63. Франкл, В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 80 с.
64. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.

65. Хабермас, Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.

66. Хартли, Р. В. Передача информации / Р. В. Хартли // Теория информации и ее приложения /пер., под ред. А. А. Харкевича. – М.: Физматгиз, 1959. – 305 с.

67. Шеннон, К. Работы по теории информации и кибернетике / К. Шеннон. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 832 с.

68. Щербицкий, Г. И. Информация и познавательные потребности / Г. И. Щербицкий. – Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1983. – 160 с.

69. Юнг, К. Г. Парадоксы жизни и творчества / К. Г. Юнг. – 1992. [Электронный ресурс]. URL:

http://www.typelogic.ru/jung/articles/paradoxes_of_life_and_creativity.html